

ARISTOTELOVA LOGIKA

Aristotelova logika mala v dejinách europského myslenia mimoriadnu úlohu. Hlboko ovplyvnila nielen vývin celej vedy, ale určovala ráz vývinu celého spôsobu myslenia. Položila metodologické základy myslenia a vied, ktoré sa neskorším zdaly dané „shora“, večné, nemenné, adekvátne s konečnou platnosťou. Nie je teda div, že práve Aristotelovu logiku zneužívaly všetky metafyzické a idealistické filozofické školy a inštitúcie. Každá metafyzika, každý idealizmus, či je to už kantizmus, apriorizmus alebo pozitivizmus, hľadá svoju poslednú oporu v apriorizme, nemennosti a večnosti logického myslenia. Musíme teda určiť pravé miesto Aristotelovej logike, očistiť ju od nepravdivých nánosov, čím vyrazíme silnú teoretickú zbraň z rúk idealistov a metafyzikov. Aby sa nám to podarilo, musíme podrobnejšie skúmať vznik a povahu Aristotelovej logiky. Pri jej hlbšom skúmaní zistíme, že predstavuje mohutný nástroj vtedajšej prírodnej vedy (a nie ako sa to niektorí naivne nazdávajú — nástroj retoriky), že všetkými koreňmi väzí v skutočnosti, ktorú chce adekvátne odrážať v poznaní, a v skúsenosti, ktorú chce čo najdokonalejšie usporiadať. Aristotelova logika je geniálny nástroj pre vtedajšie vedy, je veľmi potrebný nástroj hľadania pravdy, teda poznávania skutočnosti. To znamená, že Aristotelova logika je materialistická, že je výsledkom snaženia a skúsenosti celých generácií. Sama Aristotelova logika je prejavom snaženia. Nič sa tak neprotiví duchu Aristotelovej logiky, ako považovať ju za hotový dokončený útvar. Najkrajšie a najpravdivejšie to postihol V. I. Lenin, podľa ktorého „Aristotelova logika je . . . hľadaním Heglovej logiky“.¹ To znamená, že Aristotelova logika je veľkým prejavom sily človeka, ale nie je ani najväčším ani adekvátnym ani posledným prejavom.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že chceme skúmať Aristotelovu logiku s dialektického a materialistického hľadiska, t. j. s hľadiska, podľa ktorého logika je historická, vyvíjajúca sa disciplína, ktorá chápe formy poznania

¹ V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, citované z nem. prekladu *Aus dem philosophischen Nachlass*, Exzerpte und Randglossen, Wien 1932, 294.

(pojmem, súd a úsudok) ako uvedomenie a upevnenie foriem a spôsobov styku človeka so skutočnosťou, t. j. chápe ich ako odrazy zákonitosti prírody v poznaní. Iné hľadiská sa pri podrobnom skúmaní javia nielen nedostatočné, ale aj celkom nepravdivé.

Hneď na začiatku pre jasnosť podáme predbežnú definíciu logiky. Logika, podľa Aristotelových názorov, je veda o spôsoboch, ktorými získavame pravdivé poznatky a získané usporadujeme. No toto usporiadanie pravdivých poznatkov je súčasne ukazovateľom ich foriem a zákonov. Logika, podľa Aristotelovej koncepcie, je aj vedou o tom, z čoho sa tieto formy a zákony odvodzujú, t. j. je vedou o tom, čo týmto formám a zákonom v skutočnosti odpovedá. Súčasne je aj vedou o metódach dokazovania, overovania a zužitkovania získaných poznatkov. Logika je metodológiou vied a vedeckej práce.

1. SITUÁCIA PRED ARISTOTELOM

Aristotelova logika nie je mimodejinným, osebe stojacim, hotovým útvarom, nepodliehajúcim zmenám, ako si to namýšľala stredoveká filozofia, ale je ako „každá veda i ona vedou historickou“.² Logika je výsledkom, vyvrcholením a zavŕšením celého vedeckého snaženia, ale súčasne je aj nástrojom, ktorý umožňuje toto zavŕšenie a úplné rozvinutie vied určitým smerom. Tento veľmi dôležitý materialistický poznatok, ktorý dáva logike obrovskú hodnotu, jasne vyslovil Lenin, podľa ktorého „logika je veda nie o vonkajších formách myslenia, ale o zákonoch vývinu všetkých hmotných, prírodných a duchovných vecí, t. j. o zákonoch vývinu celého konkrétneho obsahu sveta a jeho poznania, teda je zavŕšenie, suma, uzáver z dejín poznania sveta“.³ Čo Lenin povedal o každej logike, platí i o Aristotelovej logike. Aby sme ju teda pochopili, musíme aspoň v krátkosti a fragmentárne opísať spôsob postupného vznikania útvaru, ktorý našiel svoje vyvrcholenie, ktorý teda v určitom smysle dohotovil Aristoteles. Nedostatok miesta nám zabraňuje obsirnejšie sa zaoberať dejinami predaristotelovskej logiky.

Človek v procese práce a výroby pomaly objavoval niektoré charakteristické črty skutočnosti. Iste zbadal, že jestvujú rozličné predmety, videl a spoznal neprehľadné množstvo rozličných javov a príhod, v ktorých sa zprvu nevedel orientovať a ktoré preto ani nemohol zvládnuť. Až neskoršie, keď sa jeho skúsenosti množili, zbadal, že niektoré javy, situácie a príhody sa opakujú a že sú teda podobné. Podobné a opakujúce sa situácie musia mať niečo spo-

² B. Engels, *Dialektika prírody*, Praha 1950, 41.

³ V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, 9.

ločné⁴, lebo keby boli celkom odlišné, nemohly by sa opakovať, ale by vo svojej úplnej rozličnosti plynuly jedny za druhými. Týmto poznaním sa život človeka zjednodušil a stal sa istejším. Človek mohol predvídať a tým porozumieť skutočnosť. Podobné situácie a javy zvládol potom človek rovnakým spôsobom. Tieto situácie navodily v človekovi, ktorý prišiel s nimi do aktívneho vzťahu, ten istý spôsob, rovnakú formu reakcie a v jeho vedomí sa tieto situácie a javy začaly grupovať v určitú jednotu a v určité skupinky. To znamená, že rovnaký spôsob pristupovania k množstvu podobných javov sa vo vedomí upevnil vo forme *všeobecného pojmu*. Čo Lenin povedal o logickej forme úsudku, platí i o logickej forme pojmu, lebo tu Lenin hovorí o forme poznania vo všeobecnosti. Podľa Lenina totiž „prax človeka tým, že sa miliardkrát opakovala, upevnila sa vo vedomí človeka v podobe logických figur“.⁵ To znamená, že prax „donútila“ človeka rozmýšľať vo forme všeobecných pojmov, a preto všeobecný pojem „je tá forma myslenia a bytia, ktorá jediná umožnila ľudskému skúmaniu (ľudskému životu vôbec) racionálne zvládnuť neprehľadné množstvo a rozličnosť javov“.⁶ Toto upevnenie praxe vo vedomí človeka v podobe všeobecného pojmu, ktorým človek hlbšie prenikal do reality, stávalo sa stále jasnejším a uvedomenejším. Človek si pomaly uvedomoval povahu, význam a životnú nutnosť všeobecnosti pojmu a tak v jeho poznaní vznikol pojem o všeobecnom pojme. Podľa niektorých sa tento poznávací (nevyhnutne spoločenský) proces zavŕšil u Sokrata, podľa iných u Platóna. V oboch prípadoch by išlo viac o vyjadrenie toho, čo sa v živote, v spoločnosti, vo vede a filozofii už polo jasne používalo a poznávalo ako o objavenie. Sokrates, Platón aj Aristoteles boli ohnivkami reťaze, ktorú teraz skúmame.

Dnes však, keď poznáme viac druhov všeobecná, vieme, že ľudstvo, človek na prvých stupňoch poznania, činnosti, vedy a spoločenského zriadenia potreboval a objavil len určitý a jednoduchý druh všeobecná.

Keď človek poznával predmety a javy, zbadal, že sú také alebo také, t. j. že majú vždy určité vlastnosti. Vedel, že dané nástroje sú použiteľné pri určitom love, že zvieratá majú chutné mäso, že sú užitočné atď. Predmety mu boli prístupné práve pomocou ich vlastností. Ako sa množily skúsenosti, rástla istota, že všetky predmety majú vždy určité vlastnosti. Táto istota sa neprejavovala v uvedomenej forme nejakej výpovede o tomto zákone predmetov, ale v istote životného postoja. Prax, skúsenosť ukázala, že niektoré vlastnosti sú spoločné viacerým individuám a teda sú všeobecnejšie ako iné vlastnosti, že sa niektoré situácie častejšie opakujú ako iné a pod. Tak isto

⁴ „Všeobecno je ... spoločné; všeobecným voláme to, čo patrí viacerým predmetom.“ Aristoteles, *O častiach zvierat* I, kap. 4.

⁵ V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, 139.

⁶ H. Maier, *Sokrates*, Tübingen 1913, 264. Keď sa v citátoch vyskytnú slová v zátvorke, ak sa nič nepoznamená, sú našim doplnkom.

sa praxou zistilo, že dve množiny indivíduí, z ktorých každá má vlastnú osobitnú vlastnosť, majú okrem toho ešte aj vlastnosť, ktorá je obidvom množinám spoločná a ktorá musí byť preto všeobecnejšia. Napr. množina (trieda) koní je charakterizovaná určitou složitou vlastnosťou a množina kráv je charakterizovaná inou vlastnosťou. No obidve tieto množiny majú aj spoločnú vlastnosť; napr. ich mláďatá sa živia materským mliekom (sú teda cicavce). Ale zvieratá — cicavce — môžu mať niečo spoločné so zvieratmi — necicavcami —; takýto spôsob poznávania predmetov a javov je spôsob, zaraďujúci predmety medzi určité skupinky a do určitých skupiniek. Je to triediaci čiže klasifikačný spôsob, ktorý je výsledkom dlhých praktických skúseností, pozorovaní a analýz. Takto bola prax sprevádzaná stále hlbšou analýzou predmetov a javov a ich dokonalejším poznaním. A táto hlbšia analýza, hoci sa zprvu neuvedomovala, predsa odkryla to, že predmet nie je jednoduchý, homogénny, ale že sa skladá z vlastností a ich nositeľa. Nositeľa vlastností budeme volať indivíduom alebo *vecou*. Predmet sa teda javil ako *vec*, ktorá má určité *vlastnosti*. No ďalšia skúsenosť a sprevádzajúca ju analýza odkryla i niektoré charakteristické znaky vlastností. Videlo sa totiž, že niektoré vlastnosti sú veciam, predmetom stále, že napr. určité huby sú vždy jedovaté, určité kamene ľahko obrábateľné atď., atď. Iné vlastnosti sa raz na predmetoch objavujú, raz neobjavujú. Stále vlastnosti sa vzťahujú na všetky prípady danej huby, kameňa a pod., sú teda *všeobecné*, a preto určujú i predmety, t. j. jestvovanie a objavenie sa stálej vlastnosti je dostatočným dôvodom pre tvrdenie, že daný predmet, jav je práve ním a nie iným. Človek poznával určitý predmet a jav tak, že poznal jeho stále vlastnosti. A tak tieto vlastnosti tvoria podstatnú, dominantnú časť predstavy a pojmu o danom predmete. To znamená, že tieto stále vlastnosti pre vtedajšieho človeka definujú predmet, čiže určujú jeho povahu. Keď sa do vedomia človeka pomaly, ale stále nástojčivejšie dostával náhľad, že každý predmet má určité, stále vlastnosti, ktoré sú podobné stálym vlastnostiam iných predmetov, navodila sa v ňom snaha objavovať tieto vlastnosti i tam, kde na prvý pohľad neboly prítomné. A tak skúsenosti umožňujúce zovšeobecňovanie navodily pomaly primitívne indukzívne postupy, ktorými sa dialo hľadanie stálych, všeobecných vlastností, t. j. ktorými sa dialo zovšeobecňovanie, utváranie určitých druhov všeobecného pojmu. Tieto postupy, pretože boly pre vtedajších ľudí prirodzené, keďže odpovedaly stavu ich styku so skutočnosťou, ako aj spoločenským vzťahom a možnostiam, hoci boly nevedomé alebo len sporadicky a fragmentárne uvedomované, musely používať i rodiace sa vedy. A tak sa staly aj jednou z hlavných složiek iónskej filozofie, ktorá predstavuje vysoký stupeň abstrakcií a predpokladá veľké množstvo pozorovaní. Skúsenosti skonden-zované a vyjadrené poznatkom, že život je nemožný bez vlhka, bez vody, viedly k ďalšiemu už filozofickému zovšeobecneniu, vzťahujúcemu sa na celú skutočnosť, podľa čoho voda je podstatou a vysvetľujúcim princípom každého

predmetu. Iónska filozofia bola teda sprievodným javom praktických prírodovedeckých skúseností. Vieme, že Táles bol aj hvezdárom a objaviteľom prírodovedných zákonov. Hvezdárstvo v Grécku, silne podporované životnými, námornými potrebami a podporované babylonskou a egyptskou vedou, dosiahlo skvelé praktické úspechy. Opierajúc sa o skúmanie a skúsenosti starších generácií, používajúc matematiku a geometriu vytvorilo pomerne presné a mnohé pravdivé teórie o povahe Vesmíru.⁷ Čo však bolo najdôležitejšie, hvezdárstvo našlo na oblohe poriadok a vnieslo ho i do astronomických poznatkov, potrebných pre námorné plavby, pre meranie času a pod. Podarilo sa im to dosiahnuť pomocou pomerne malého množstva primitívnych, ale veľmi všeobecných pojmov: nebo sa im totiž javilo ako oblasť zákonite sa pohybujúcich geometrických útvarov.

Jedným z výsledkov uvedomovania si spôsobov a foriem vedeckej a praktickej činnosti bol vznik niektorých celkom všeobecných pojmov, ktoré niečo odrážajú z každého predmetu a ktoré sú teda prakticky pre vedu veľmi potrebné, pretože sjednocujú naše vedomosti o svete a usmerňujú našu činnosť. Tieto veľmi dôležité a veľmi všeobecné pojmy dostaly časom i osobitné meno — *katégórie*. Tak sa vynorily už spomínané kategórie „vec“ a „vlastnosť“, ku ktorým v rovnakom čase pristupuje ďalšia kategória „kvantita“ (množstvo a rozľahlosť). Životné pomery donútily človeka skúmať kategórie a zákonitosti toho, čo odrážajú. Tak vznikaly jednotlivé vedy, ako napr. matematika, geometria, ktoré sú postavené na spomínanej kategórii kvantity (množstva a rozľahlosti). Zákonitosť kvantity sa ukázala tak obrovský diferenciovanou, že skupiny, školy jednotlivcov, ktorí ju systematicky začali skúmať, musely zanedbať skúmanie zákonitostí iných kategórií, napr. kvality. A tak sa pôvodne jednotný prúd poznávania skutočnosti v gréckej prírodnej vede rozdvajil. Vznikol prúd, ktorý skúmal zákonitosti vecí a kvantity, ktorý bol veľmi ovplyvnený vyspelou orientálnou matematikou a ktorý sa už pred Aristotelom búrlivo rozvíjal. Tento prúd zavŕšil geometer Eukleides. Vedľa neho vznikol prúd *vedome* skúmajúci zákonitosti vecí a kvality, ktoré boli zprvu prístupnejšie v spoločenskej oblasti. Metodologické výsledky týchto skúmaní sa potom postupne, ale i spätne aplikovali na jednotlivé spoločenské úseky. Tak sofisti vypracovali rôzne spôsoby zdôvodňovania potrebné pre rétoriku a verejnú politickú činnosť. Ich pokračovateľom s logického hľadiska bol Sokrates. Sokratova dialektika pozostávala v hľadaní stálych vlastností, t. j. v hľadaní všeobecného pomocou vylučovania nestálych náhodných vlastností. Sokrates tieto spôsoby realizoval v etickej oblasti, pričom prípady potrebné na zovšeobecňovanie neskieral dôsledne a vyčerpávajúco. Uspokojil sa uvedením niektorých prípadov, ktoré boli poruke alebo ktoré

⁷ Spomeňme si len na Aristarchovu heliocentrickú sústavu a na jeho v tom čase veľmi presné výpočty vzdialenosti medzi Zemou, Slnkom a Mesiacom.

sa hodily pre cieľ, ktorý bol mnoho ráz už vopred určený. Vedľa tejto rudimentárnej indukcie určujúcej postup od individuálneho ku všeobecnému sa v Platónovej škole objavuje aj opačný metodologický postup od všeobecného k individuálnemu. Tento spätný postup, nazývaný *diáresis*, znamenal v určitom smysle kontrolu zovšeobecňujúcich postupov, teda kontrolu pravdivosti všeobecného pojmu získaného indukciou. Diáresis pozostávala v delení všeobecného pojmu na jemu podradené, menej všeobecné pojmy, ktoré sa niekedy ďalej delievaly, až sa došlo k individuám, od ktorých sa pôvodne začala indukcia, t. j. od ktorých sa začaly zovšeobecňujúce postupy, vedúce ku diáresou kontrolovanému všeobecnému pojmu. Táto metóda *delenia* skrývala v sebe zárodky dedukcie a bola prejavom materialistickej tendencie, vzniknutej v Platónovej škole. U Platóna sú už prv známe jeho matematické a astronomické záujmy vzbudené pytagorejcami. Ale nový život matematických skúmaní sa v Akadémii začal vari až príchodom Eudoxa z Knidu (okolo r. 366). Príchodom Aristotela r. 367 v Akadémii začínajú systematické práce zo zoologie a botaniky, ktoré sú spojené s utvorením novej práve spomínanej vedeckej metódy diáresis.⁸ Tento vonkajší príliv prírodovedecky školených žiakov (alebo žiakov majúcich o konkrétnu prírodu a o vedy o prírode živý záujem) spôsobil spomínanú materialistickú tendenciu, ktorá vplývala i na samého Platóna aspoň tým, že musel začať skúmať vzťah ideí k individuálnym hmotným veciam (spomeňme si napr. na dialog *Timaios*). No triedne korene a zameranie Platónovho idealizmu boli silnejšie ako materialistický príliv do jeho školy. So systematického logického hľadiska bolo veľmi dôležité rozlíšenie pojmu a súdu, ktoré vzniklo tiež v Platónovej škole.

Induktívna a diairetická metóda je v podstate vedomé alebo polovedomé hľadanie zákonitostí, poriadku a vzťahov jestvujúcich medzi predmetmi (vecami) a ich stálymi všeobecnými vlastnosťami (kvalitami). Pomocou týchto všeobecných vlastností sa predmety *opisovali*. Primitívny spôsob poznania sa musel nevyhnutne obmedziť na toto opisovanie, lebo tento spôsob bol najľahší, najjednoduchší. Pasívnemu pohľadu na skutočnosť, ktorý prevládal v otrokárskej formácii, pohrdajúcej manuálnou prácou, technikou a činnosťou vôbec (uprednostňujúcej kontempláciu), nemohla sa odhaliť hlboká povaha predmetov a javov, ale len to, čo je celkom vonkajšie, čo tvorí len „oblek“ predmetov. Primitívna veda musela odpovedať tomuto primitívnemu poznaniu, lebo je len systematické sjednotenie primitívnych poznatkov.

Aristoteles teda našiel ako dedičstvo predošlých generácií veľké množstvo vedeckých poznatkov a množstvo fragmentárnych pokusov o ich metodologické zvládnutie a spracovanie. Rodily sa nové vedy a prvoradou úlohou bolo ani nie tak pokračovať v nesystematickom, nemetodologickom hľadaní nových vedeckých právd a poznatkov ako skôr nájsť a dokonale vypracovať metódy,

⁸ H. Maier, c. d. 569.

ktorými môžeme bezpečne hľadať a odkrývať nové časti skutočnosti. Najjednoduchšia a najprimeranejšia metóda ako usporiadať predmety, skladajúce sa z vecí a z vlastností, je klasifikácia, ktorú treba chápať ako jednotu indukcie a dedukcie. *Klasifikácia* teda zahrnuje zaraďovanie indivíduí do tried (do skupiniek majúcej určitú spoločnú vlastnosť), objavovanie týchto tried a zaraďovanie tried do ďalších tried, ale zahrnuje aj delenie predmetov na jednotlivé triedy, pričom sa tieto triedy ďalej delia na ďalšie triedy, tieto zasa na ďalšie atď., až dôjdeme k najnižším triedam bezprostredne sa deliacim na indivíduá. Tým sa klasifikácia stáva metódou, spočívajúcou na *opisovaní* predmetov pomocou ich vlastností. Aristoteles je zavŕšiteľom hľadania spôsobov a metód, ktorými sa dajú predmety pomocou ich vlastností opísať a opísané voviesť do celku, do vedeckého systému.

To by bola jedna stránka Aristotelovej logiky, ktorá našla svoje zvýraznenie v jeho sylogistike, aplikovanej samým Aristotelom v zoologii. Aristoteles nebol matematik. No jeho bystrému pohľadu nemohla uniknúť presnosť matematických úvah a dôkazov, s ktorou sa stretol možno ešte v Platónovej akadémii. Podobný ideál presnosti ho viedol pri vypracovávaní teórie dôkazov, ktorá by sa dala aplikovať na opisový, klasifikačný spôsob poznávania a skúmania, ktorú však ani Aristoteles nestotožňoval s teóriou matematických dôkazov, pretože i podľa neho „vo všetkom sa nemôže žiadať presný matematický výklad... preto tento (matematický spôsob) nepostupuje tak ako spôsob pozorovania prírody“. A to by bola druhá stránka Aristotelovej logiky, ktorá je čo do formy a obsahu podradená prvej a ktorá našla svoje zvýraznenie v Aristotelových dielach *Druhé Analytiky* a *Topika*. Touto druhou stránkou Aristotelovej logiky sa v štúdiu nebudeme zaoberať, lebo tu sledujeme najmä materialistický charakter tejto logiky.

2. KATEGÓRIE ARISTOTELOVEJ LOGIKY

Aristotelova logika nemohla byť autonómnu vedou, ale musela byť taká, aké boly a mohly byť vtedajšie vedy. Veď podľa Aristotela logika je nástrojom vied, a preto musí byť primeraná vedám, čiže musí tvoriť s vedami organický celok. Preto sa Aristotelove logické (analytické) spisy volajú *Organon*. Preto jeho diela o logike, teda *Prvé Analytiky* (*Analytika protera*), *Druhé Analytiky* (*Analytika hystera*), *Topika*, *Kategórie* (*Kategoríai*), *Náuka o vete* (*Peri hermeneías*) musia úzko súvisieť s jeho filozofickými a prírodovedeckými prácami, teda s jeho *Metafyzikou*, *Fyzikou* a zoologickými prácami. Nech je chronologické poradie jeho spisov akékoľvek, je medzi nimi podstatný vzťah. Tvoria celok. *Kategórie* a *Analytiky* sú rozvedením a prepracovaním niektorých, a to podstatných častí *Metafyziky*, prípadne i prípravou pre *Metafyziku* a spomínané časti *Metafyziky* sú zasa „vysvetlením“ *Kategórií*

a *Analytik*. Aristoteles sa zaoberal zoologiou už dávno predtým, ako napísal napr. spis *O pohybe zvierat*; pritom iste narazil na metodologické ťažkosti, ktoré potom riešil v *Analytikách*. Nesmieme sa nazdávať, že Aristotelove spisy vznikali jeden po druhom. Vieme pomerne iste, že Aristoteles dopĺňal svoju *Metafyziku*, *Etiku* a *Politiku*,^{8a} a je pravdepodobné, že to robil i pri iných svojich prácach. Zvládnutie nového metodologického, zoologického problému mu umožnilo prehĺbiť niektoré časti *Logických spisov* alebo naopak. Vývin jeho *Metafyziky* sa prejavoval i v logike.

Východiskom skúmania Aristotelovej logiky nech je nám jeho dielo *Katégorie*, o ktorom sa všeobecne hovorí, že patrí skôr k ontológii (teda k Aristotelovej *Metafyzike*) ako k logike. Ako uvidíme, *Katégorie* sú svojou povahou spojovacím mostíkom medzi *Logikou* a *Metafyzikou* a medzi logikou a prírodnými vedami. Niektorí bádatelia⁹ vyslovili pochybnosť o autenticite tohto diela. Pochádza vraj od niektorého Aristotelovho žiaka. To však na veci nemení. I potom by *Katégorie* boli resumovaním Aristotelovho pohľadu na skutočnosť a skratkovitým ucelením jeho nedokončeného snaženia. Podľa iných sú *Katégorie* dielom mladistvého Aristotela. Ani toto nesmieme chápať absolútne, lebo mnohé problémy *Katégorií* Aristoteles preberá i v *Metafyzike*, v ktorej tiež vypočítava a vysvetľuje jednotlivé kategórie. Na neskorší vznik spisu o *Katégoriách* by poukazovali niektoré náračky na Aristotelovu školu Lykeion. Ak *Katégorie* vznikly pred *Analytikami* a *Metafyzikou*, sú načrtnutím jasného programu, kým *Analytiky* a *Metafyzika* sú snahou o jeho uskutočnenie. V oboch prípadoch význam *Katégorií* ostáva ten istý. Sú programom, ktorý bolo treba uskutočniť alebo ktorý sa bude uskutočňovať. Tento program však Aristoteles nemohol a nevládal realizovať.

Katégorie sa definujú ako niečo najvšeobecnejšie, čo môžeme povedať o predmetoch a javoch. Kategórie sú teda najvšeobecnejšie momenty, stránky, určenia predmetov, ktoré musí mať *každý* predmet. Aristotelov spis *Katégorie* je rozborom týchto najvšeobecnejších pojmov a stránok každého predmetu vyjadrených týmito pojmi. Videli sme, aký dlhý bol proces, aby mohla vzniknúť kategória vecí a kvality. Tieto a im podobné kategórie sú len dokončením tohto procesu a sú ukazovateľom, jednotiteľom, kondenzovaním¹⁰ a upevnením našich skúseností o predmetoch a ich stránkach. Sú skratkovitým vyjadrením¹¹ poznaných zákonitostí predmetov, sú „momenty poznania prírody človekom“,¹² ktoré keď už raz vzniknú, určujú náš postoj ku sku-

^{8a} W. Jaeger, *Aristoteles*, Berlin 1923, 200 n. Podľa Jaegera sa Aristotelova *Metafyzika* dlhšie vyvíjala, takže môžeme hovoriť o *Urmetaphysik* (171 n.). Podobne hovoríme i o *Urethik* (237 n.) a o *Uropolitik* (271 n.).

⁹ Porov. napr. T. Ziehen, *Lehrbuch der Logik*, Bonn 1920, 30.

¹⁰ T. Pavlov, *Teória odrazu*, Bratislava 1951, 238.

¹¹ V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, 6.

¹² V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, 118, 110.

točnosti. Kategórie sú aj výsledkom našich zásahov do reality, ukazovateľom dosiahnutých výsledkov človeka v styku s realitou a dosiahnutej schopnosti človeka ovládať prírodu. Ba kategórie sa stotožňujú s touto schopnosťou ovládania a poznávania prírody a preto nevyhnutne určujú a vyjadrujú postoj človeka k realite. V dôsledku toho vidí človek realitu pomocou kategórií. Je samozrejmé, že tento postoj mu je celkom prirodzený. Ale i teoretický význam kategórií je obrovský. Princiipiálne sa každá veda môže vybudovať pomocou pojmov uvedených v kategóriách. Ostatné pojmy sa musia vyjadriť, definovať zákonitostami obsiahnutými v kategóriách. Veľmi dôležitou úlohou vedy je presné a adekvátne vyjadrenie a ovládanie situácie medzi predmetmi. Už pred Aristotelom sa vedelo, že každý predmet je vecou, ktorá má kvantitu a kvalitu. No na presné vyjadrenie situácie, do ktorej sa môže dostať nejaký predmet, tieto tri kategórie nestačia. A tak vzniká snaha rozšíriť a určiť počet kategórií, ktorými by sa predmet dokonale poznal a vyčerpал. Aristoteles vo svojom diele *Kategórie* vypočítal desať kategórií (desať najvšeobecnejších pojmov), a to: vec, kvantita, kvalita, vzťah, miesto, čas, stav, mať (possessio), činnosť a trpnosť.¹³ Ak kategórie vyjadrujú len rôzne stránky toho istého predmetu, majú plný význam len vo svojej jednote. No Aristoteles túto jednotu a súvislosť kategórií vôbec neskúmal a metodologiou, ktorú vypracoval, ani nemohol skúmať. Toto oddelené chápanie jednotlivých kategórií umožnilo navonok zjednodušenie problematiky, ale viedlo i do metafyziky.¹⁴

Definícia každej kategórie určuje jej povahu a pretože kategórie sú odrazmi skutočnosti, vyjadruje i zákonitosti reality. Každá kategória je odrazom zákonitosti, ktorá je a musí byť v každom predmete. Kategórie vzaté spolu sú vyjadrením zákonitosti celého nášho sveta. Lenin to jasne vyslovil, keď povedal, že „kategórie myslenia nie sú pomocnými prostriedkami človeka, ale výrazom zákonitosti ako prírody, tak i človeka“.¹⁵ Logika, keďže je odrazom zákonitosti skutočnosti vo formách poznania, bude i odrazom kategórií vo formách a zákonoch poznania. Teda aké sú kategórie a ako sa chápu, taká bude povaha foriem a zákonov poznania, taká bude logika.

¹³ Tento počet v jeho dielach nie je stály. Napr. v *Metafyzike* vypočítava väčší počet pojmov, medzi ktorými sú mnohé také, ktoré Aristoteles považuje za kategórie vo svojom diele *Kategórie*. Mnohé z týchto pojmov sú veľmi dôležité pre hlbšie pochopenie Aristotelových logických zákonov a spôsobov dokazovania. Celá piata kniha *Metafyziky*, v ktorej rozoberá spomínané pojmy, najlepšie dosvedčuje, že Aristotelovo myslenie a jeho logika nie je dokončeným útvárom, ale je hľadaním.

¹⁴ Aristotelovo dielo *Metafyzika* hovorí o problémoch, z ktorých mnohé dnes nazývame problémami objektívnej dialektiky. Nesmieme ho teda stotožňovať s tým, čo my voláme metafyzikou. Dnes metafyzika je „veda“, ktorá považuje predmety za totožné so sebou, za izolované, statické, nevyvíjajúce sa a večné. Kde by hrozilo nedorozumenie, tam pripomenieme, či ide o Metafyziku v Aristotelovom význame (uvádzanú majuskulou M) alebo o metafyziku v marxistickom chápaní.

¹⁵ Lenin, *Filozofické sošity*, 7.

Musíme teda skúmať povahu Aristotelových kategórií, t. j. schopnosť poznávania prírody u vedcov vtedajšej doby, a musíme skúmať spôsoby, ktorými sa tieto kategórie odrážajú v pojme, súde a úsudku. To znamená, že musíme skúmať to, čo pojem, súd a úsudok svojou skladbou a formou odráža z reality.

Pri starostlivejšej analýze zistíme, že Aristoteles považoval niektoré kategórie za dôležité, prvoradé, iné za menej dôležité, druhoradé. Tento jeho názor bol tiež vyjadrením vtedajších možností. Z povahy vedy na jej jednoduchých štádiách, z povahy gréckej otrokárskej vedy totiž vyplýva, že nemohla postihnúť súvislosti, vzťahy medzi predmetmi a ich obrovský význam, pretože sa musela obmedziť najprv na skúmanie samých predmetov. Až keď sa preskúmali jednotlivé predmety, mohlo sa pristúpiť k skúmaniu vzťahov medzi nimi. Na to, aby sa postihla nutnosť a význam vzťahov, potrebný bol ďalší rad skúseností a najmä poznanie predmetov podobných vlastností v rôznych situáciách a v rôznom prostredí, čo takmer vždy vyžaduje aktívny zásah do reality, prácu a experiment. K tomu sa však veda v Aristotelových časoch nedostala a tento nedostatok sa ako nejaká „kategória“ upevnil vo vedomí vedca a ovplyňoval ho. Uvedomenie si tohto vplyvu našlo svoj výraz v chápaní vzťahov ako druhoradej skutočnosti. Aristoteles svoju nevedomú vedeckú bezmocnosť takto formuloval: „Vzťah je zo všetkých kategórií najmenej skutočnosťou alebo substanciou (vecou) a nasleduje až po kvalite a kvantite... O tom, že vzťah je najmenej substanciou a realitou, svedčí to, že mu nemôžeme pripísať ani vznik ani zánik ani zmenu...“¹⁶ Čo bolo Aristotelovi neprístupné, vyhlásil za menejcenné. Z toho je jasné, že neskúmal, lebo ani nemohol skúmať zákonitosť vzťahov v celej jej šírke, a preto neskúmal ani odrazy tejto zákonitosti v našich poznávacích formách. Preto nemohol vypracovať logiku kategórie vzťahu a či *vzťahovú* logiku. A keďže všetky ďalšie kategórie a najmä kategória činnosti je podstatne spätá s kategóriou vzťahu, Aristoteles nevypracoval ani logiku týchto kategórií. Najmä nevytvoril logiku *činnosti*, ktorou by sa bol aspoň trochu priblížil k Herakleitovej dialektike a zmiernil jej ostré odsúdenie. Aristoteles však nemohol vypracovať *vedeckú* logiku činnosti, logiku procesov, lebo veda sa v jeho dobe musela obmedziť na skúmanie hotových vecí. „Prv ako sa mohlo pristúpiť ku skúmaniu procesov, bolo nevyhnutné preskúmať veci. Najprv bolo treba vedieť, čo je tá alebo oná vec, prv ako bolo možné postrehnúť premeny, ktoré sa v nej dejú. Tak to bolo v prírodovede.“¹⁷ Aristoteles ako vedec nemohol napr. tvrdiť, že živočíšne druhy sa vyvíjajú, lebo ich ešte ani nepoznal. Najprv ich musel opísať a až potom skúmať ich vývin, ich vzájomné súvislosti a závislosti.

Pretože Aristoteles nebol matematikom, neskúmal ani obrovsky rozvetvenú

¹⁶ Aristoteles, *Metafyzika* XIV, kap. 1.

¹⁷ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy* II, Praha 1950, 405 (je to z diela Engels, L. Feuerbach...).

zákonitosť medzi vecou a kvantitou. Je teda celkom prirodzené, že mu unikaly spôsoby a metódy tvorenia matematických pojmov a úsudkov a ich rôzne formy. Preto Aristoteles nevytvoril ani logiku veci a *kvantít*y (nejaký predobraz „matematickej“ logiky). Fragment podobnej logiky nájdeme neskoršie u Eukleida v jeho *Elementoch geometrie*. Eukleides v ôsmej axióme zavádza pojem nerovnosti (celok je väčší ako časti), na ktorom je potom vybudovaná celá seria ďalších viet a spôsobov uzatvárania. Táto budova je taká rozľahlá, že ju môžeme nazvať *Analytikami* geometrie, paralelnými s Aristotelovými klasifikačnými *Analytikami*, t. j. s Aristotelovou formálnou logikou. Z toho, čo sme povedali, je pochopiteľné, že Aristotelovi vlastne „ostala“ len kategória veci a kvality. Musíme to tak chápať, že nematematický postoj ku skutočnosti sa celkom vyčerpá a určoval týmito dvoma kategóriami. To znamená, že logika, teda systematické spracovanie kategórií, musela byť pre Aristotela logikou kategórie veci a kvality. No Aristoteles nepoprel celkom ostatné kategórie a tak tieto hoci nedocenené preda kde-tu intervenujú v jeho logických dielach. Preto problém Aristotelovej logiky musíme asi takto formulovať: Aristotelova logika v *prevažnej časti* (odhliadnuc od jeho logiky modalít) je odrazom zákonitosti, ktorá jestvuje medzi vecou a kvalitou v oblasti poznania. To znamená, že Aristoteles vo svojej logike skúma skladbu, štruktúru veci a kvality, nakoľko táto štruktúra stvárnjuje povahu pojmu súdu a úsudku a nakoľko sa táto štruktúra v nich odráža. A tak hoci Aristoteles na adekvátne pojmové vyjadrenie skutočnosti potreboval desať kategórií, preda dokonale preskúmal povahu *len* dvoch kategórií. To znamená, že dokonale určil vzťahy medzi týmito dvoma kategóriami a určil dôsledky z toho plynúce. Toto obmedzenie svojej logiky, hoci si ho bol niekedy vedomý, preda veľmi necítil, pretože tvorilo časť jeho prirodzeného postoja ku realite, a tak jeho logika pre vtedajšie empirické vedy celkom postačovala. Každá empirická veda totiž, ktorá je v začiatkoch, musí sa obmedzovať na opisovanie javov a predmetov. Zviera opisujeme pomocou znakov, ktorými sa prejavuje. Hovoríme napr., že má taký a taký tvar, také zuby, nohy, t. j. vypočítavame jeho vlastnosti. Súčet vlastností však netvorí dané zviera. Tieto vlastnosti samy osebe nejestvujú, ale jestvujú na nejakej veci. Nejaká vec, ktorá má vlastnosti, je predmetom pozorovania, je zvieraťom. Keď hovoríme o vlastnostiach, vždy ich pripisujeme nejakej veci, a keď hovoríme o nejakej veci, vždy ju určujeme, poznávame nejakými vlastnosťami. Aristoteles aplikoval tento spôsob a postup poznávania na disciplínu, v ktorej pracoval — na zoológiu. Skúmajúc zvieratá vedel a mohol ich opisovať a skúmať pomocou kategórie veci a kvality. No jednota týchto dvoch kategórií má netušenú diferencovanosť zákonitosti. Kvalita je napr. viac alebo menej všeobecná, čím v spojení s vecou vzniká veľké množstvo možností. Tieto možnosti sa musia objaviť a využiť pri dokonalom opisovaní jednotlivých zvierat a pri ich porovnávaní s inými zvieratmi. Vyjadrenie zákonitosti medzi vecou a kvalitami,

ako už vieme, volá sa *klasifikáciou*, katalogizáciou. Ak teda Aristoteles chcel dokonale opísať čiže vedecky poznať zvieratá, musel dokonale preskúmať a prepracovať klasifikáciu, ktorá je nevyhnutnou primitívnou formou usporiadania ríše zvierat a tým i zoologických poznatkov. Aristoteles bol veľmi svedomitý a geniálny metodolog a hlboko vnikol do metodologických problémov klasifikácie. Čo u predchádzajúcich generácií bolo neuvedomeným vedeckým postojom, vyniesol do oblasti vedomia a poznania. Keď si tieto metodologické rady a postupy uvedomil, snažil sa ich adekvátne analyzovať, sjednotiť, urobiť z nich celok. Tento celok metodologických pravidiel a postupov, nevyhnutných pre klasifikáciu ukázal sa taký rozľahlý, že sa stal novou disciplínou, ktorú Aristoteles nazval *analýzou*, neskoršie *logikou*.

Logika teda bola disciplína, skúmajúca povahu, zákonitosti a všetky možnosti klasifikačných postupov vo vede. Určovala spôsob a možnosti získavania pravdivých poznatkov (pretože kategórie vecí a kvality odrážajú určitú stránku skutočnosti a určujú postoj ku skutočnosti) a určovala spôsob a možnosti rozvíjania poznatkov (pretože tieto kategórie majú veľmi rozvetvenú zákonitosť). Spätosť Aristotelovej logiky s jeho vedou (zoologiou) je taká veľká, že sa niektorí nazdávali, ako by nielen celá Aristotelova logika, ale takmer celý aristotelizmus bol len metodologiou rodiacej sa biologie. H. Lefèbvre napr. hovorí, že „aristotelizmus sa zakladá nie síce jedine, ale celkom zvláštne na rodiacej sa biologii... Aristoteles bol jeden z prvých biologov. Hierarchia zvierat sa stala centrálnou témou jeho myslenia. Ním vypracovaná klasifikácia zvierat sa stala — významnou — formou myslenia, nástrojom skúmania a vysvetľovania — *formálnou logikou*“.¹⁸ Podobný je i názor L. Brunschvicga, ktorý pravdepodobne ovplyvnil H. Lefèbvra a ktorý hovorí nielen o začiatkoch logiky z biologie, ale i o tom, že „úlohou formálnej logiky je určiť postupy, ktoré používa prírodovedec, skúmajúci živé tvory“.¹⁹ To je nesprávne, priúzke chápanie Aristotelovej logiky. Aristoteles zovšeobecnil metodologiu zoologie tak, že napr. jeho žiak Teofrast mohol tou istou metódou opísať rastliny a zadeliť ich do jednotlivých tried, t. j. urobiť klasifikáciu v botanike, i keď nie takú dokonalú, akú urobil jeho učiteľ v zoologii. O podobný postup sa Teofrast usiloval i v mineralogii. Z toho vyplýva, že Aristotelovu *logiku* musíme chápať ako *metodologiu* každej *klasifikačnej vedy* a ako vedu o klasifikovaní vo všeobecnosti. Táto metóda postačovala pre vtedajšie prírodné vedy, a preto sa Aristoteles ako logik celý oddal jej vedeckému spracovaniu. Musíme si však stále uvedomovať, že klasifikačná metóda nie je celou metódou vied a nie je metódou každej vedy. Matematika sa klasifikáciou nedá pochopiť, pretože neskúma zákonitosti vecí a kvality, ale zákonitosti kvantít.

¹⁸ H. Lefèbvre, *Descartes*, Paris 1947, 60.

¹⁹ L. Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie mathématique*, Paris 1929, 72, 74.

Hovorí sa, že Aristotelova logika je *subjekt-predikátovou* logikou. Tomu treba takto rozumieť. Keď hovoríme o predmete, pripisujeme veci určitú kvalitu. Hovorenie o veci je súd. Jednota veci a kvality sa v súde odráža priradením kvality veciam. Vec sa v súde vyjadrí vždy substantívom (substantívum je teda odrazom veci) a vlastnosť veci sa vyjadrí nejakým adjektívom (ktoré je odrazom kvality). Ich jednota sa vyjadrí sponou „je“, „sú“. Substantívum v súde sa volá *subjekt* (S), adjektívum, teda to, čo sa o veci hovorí, volá sa *predikát* (P). Preto Aristotelove súdy svojím složením, t. j. svojou formou vyjadrujú celkom očividnú situáciu a skutočnú zákonitosť skutočnej veci a skutočnej kvality. Preto sa volajú subjekt-predikátovými súdmi a Aristotelova logika sa volá subjekt-predikátovou logikou.

Ak Aristotelova logika je logikou veci a kvality, len vtedy spoznáme jej povahu a stavbu, keď dokonale spoznáme povahu kategórie veci a kvality a vzťahy medzi nimi. Preto našou bezprostrednou úlohou bude skúmať tieto kategórie. Pritom budeme kombinovať to, čo Aristoteles hovorí o kategóriách v *Metafyzike*, s tým, čo o nich hovorí v diele *Kategórie*. To, čo Aristoteles v *Metafyzike* volá substanciou, v *Kategóriách* volá vecou.

Aristoteles, keď začína analyzovať kategóriu substancie, pripomína, že toto slovo má aspoň štyri významy. My sa obmedzíme len na tie významy, ktoré sú pre naše účely potrebné. Substancia je samostatné, v sebe a nie na inom jestvujúce bytie. Je posledným podmetom, nositeľom, osebe jestvujúcim individuum, ktorému prisudzujeme všetky ostatné kategórie, ale ju neprisudzujeme ničomu inému. Substancia je teda to, o čom sa hovorí, ale čo o ničom nemôže ničो hovoriť.²⁰ Keď substanciu chápeme len v tomto smysle, nazveme ju z dôvodov terminologickej presnosti „vecou“.²¹ Vec sa teda stotožňuje s individuum, ktoré môžeme smyslami zachytiť a ktoré nemôže byť predikátom hovoriacim niečo o inom.²² To, čo sa o veci, o individuu hovorí, patrí ostatným kategóriám a predovšetkým kategórii kvality.

Kvalita je to, čím sa líši jedna substancia (individuum, vec) od inej, je teda „rozdiel substancie“²³ (rozdiel individuí). To, čím sa líšia dve individua, musí byť také, že to jedno individuum má a druhé nemá. Preto to kladným alebo záporným spôsobom môžeme o individuiách vysloviť. Nazveme to kvalitou. Kvalita je teda to, čo môže byť predikátom.²⁴ Rozlišujeme však tri druhy predikátov, v dôsledku čoho i kvalitu berieme v troch významoch. V prvom význame kvalita, vlastnosť sa stotožňuje so *všeobecnou povahou*, podstatou individuí. Napr. pojem „cicavec“ vyjadruje povahu (podstatu) mačky, preto

²⁰ Aristoteles, *Metafyzika* VII, kap. 3.

²¹ J. H. v. Kirchmann, *Erläuterungen zu den Kategorien und Hermeneutiken des Aristoteles*, Leipzig 1876, 10.

²² Aristoteles, *Prvé Analytiky* I, kap. 27.

²³ Aristoteles, *Metafyzika* V, kap. 14.

²⁴ Aristoteles, *Prvé Analytiky* I, kap. 27.

mačku bližšie určím, kvalifikujem a poznám tým, že o nej vyslovím súd „mačka je cicavec“. Tento význam Aristoteles predpokladá v *Prvých Analytikách* I, kap. 27 a výslovne o ňom hovorí v *Kategóriách*, kap. 5. Pre veľkú dôležitosť sa k nemu vrátíme a širšie ho rozoberieme. V druhom význame kvalita, vlastnosť sa stotožňuje s *podstatnými* (teda povahovými) *rozdielmi* medzi individuami alebo medzi všeobecnými povahami. Napr. pojem človek sa líši od pojmu zvierat vlastnosťou rozumovosti. Preto „rozumovosť“, podľa Aristotela, je podstatným rozdielom medzi človekom a zvieratom. Aristoteles tento význam spomína v *Metafyzike* V, kap. 14, kde hovorí, že „týmto spôsobom hovoríme teda o kvalite . . . v smysle podstatného rozdielu“. V poslednom význame vlastnosť je každé *určenie*, nachádzajúce sa na indivíduu, ktoré má už svoju všeobecnú povahu. Takýmito vlastnosťami sú napr. „skúsený, rýchly, teplý“ atď. Aristoteles tento posledný význam uvádza v *Metafyzike* V, kap. 15 a v *Kategóriách*, kap. 8. Podľa neho kvality tohto druhu nemajú vedecký význam, lebo veda musí pomocou indukcie a dôkazu dospieť k poznaniu povahy veci, teda k tomu, čo vec jednoznačne, trvale a iste určuje. To nemôžu byť kvality posledného druhu, lebo tie sa môžu neustále meniť a sú teda nemenným povahám predmetov náhodné. Voda sa stáva studenou, teplou, avšak neprestáva byť vodou. Živočích je hladný, ustatý, inokedy nasýtený, ale ostáva stále tým istým živočíchom. Veda má skúmať to, čo živočích robí takým živočíchom, t. j. má skúmať prvé dva druhy kvalít.

Najdôležitejší je prvý druh kvality, a preto ho budeme bližšie analyzovať. Na prvý pohľad nás môže zarazit, že to, čo nazývame všeobecnou povahou, teda vlastnosťou, Aristoteles nazýva v *Kategóriách* vecou (kap. 5). Aristoteles rozoznával totiž dva druhy substancie čiže veci. Rozlišoval prvú a druhú substanciu, t. j. vec prvého a druhého stupňa. Vec prvého stupňa, ktorá sa podľa Aristotela jediná v pravom slova smysle môže nazývať vecou, je každé indivídium, ako napr. tento človek, tento kôň. Vec druhého stupňa vyjadruje povahu, podstatu veci prvého stupňa a je zovšeobecnenie, jednota indivíduí, ktoré majú tú istú povahu. Aristoteles na uvedenom mieste hovorí, že „veci druhého stupňa sú tie, v ktorých ako v druhoch sú obsiahnuté veci prvého stupňa, a to (teda veci druhého stupňa) sú tak druhy, ako aj rody týchto druhov . . . Tieto rody a druhy sú teda veci druhého stupňa“.²⁵ Veci druhého stupňa vzhľadom na spomínané veci prvého stupňa sú človek, kôň. Z prv povedaného vyplýva, že veci druhého stupňa sú kvalitami. A tak musíme povedať, že Aristoteles v tej istej kapitole hovorí o dvoch kategóriách. Vec prvého stupňa patrí jednej kategórii a vec druhého stupňa patrí druhej kategórii. Tvrdí to sám Aristoteles. „Každá vec, zdá sa, označuje určité indivídium (určité „toto“). Pri veci prvého stupňa je to bezpochyby pravdivé . . . Pri veciach druhého stupňa by sa podľa formy výpovede zdalo, že ak vyslovíme

²⁵ Aristoteles, *Kategórie*, kap. 5.

(pojmem) „človek“, „tvor“, mienime tým určité individuum (určité „toto“); no nie je to pravda, lebo skôr sa tým označuje vlastnosť... No veci druhého stupňa neoznačujú hocijakú vlastnosť, ako to robí napr. bieloba, lebo táto označuje len určenie (vlastnosť). Naproti tomu rod a druh určuje vlastnosť veci vzhľadom na jej povahu (podstatu); lebo ona (vec druhého stupňa) označuje práve takú určenú (utvorenú) povahu veci.“²⁶

Aristoteles hovorí výslovne len o prvej a druhej substancii, teda len o dvoch stupňoch vecí, no z jeho niektorých úvah a najmä z jeho zoologických prác vyplýva potrebnosť zaviesť pojem „veci tretieho stupňa“, ktorá podstatne určuje veci druhého stupňa, a zaviesť pojem „vec m-tého stupňa“. Aristoteles totiž stupňuje veci druhého stupňa. „Z vecí druhého stupňa je druh viac vecou ako rod, pretože je *blížši* veciam prvého stupňa... Tak ako sa majú veci prvého stupňa k iným (ku kvalitám všetkých troch spomínaných druhov), tak sa majú druhy k ich rodom; lebo druh je podradený rodu (ako je individuum podradené druhu) a (preto) rody niečo hovoria o druhoch.“²⁷ Preto budeme i my rozlišovať druhy a rody a dáme im aj osobitné mená. Vec druhého stupňa budeme volať len druhom, vec tretieho stupňa nazveme len najbližší rod. Vec štvrtého stupňa je potom vyšším rodom... a vec m-tého stupňa je najvyšším rodom danej oblasti a je podľa Aristotela *najmenej* vecou. Vec m-tého stupňa jednotí viac individuí ako vec m-k stupňa (pričom $k = 1, 2 \dots, m-1$), a preto vec m-tého stupňa je všeobecnejšia ako hoci ktorá vec m-k stupňa. Vec m-tého stupňa môže byť vecou m-tého stupňa pre viac vecí m-k stupňa, t. j. môže v sebe zahrňovať viac vecí m-k stupňa. Napr. najvyšší zoologický rod (teda zoologická vec m-tého stupňa) „živočích“ zahrňuje i „obratlovce“ i „cicavce“ a pod. Preto hovoríme, že vec m-tého stupňa je *nadradená* veciam m-k stupňa a tieto sú *podradené*, lebo sú subjektom, pričom predikátom je vec m-tého stupňa. Všetky veci rovnakého m-k stupňa, ktoré majú spoločnú vlastnosť, vyjadrenú vecou m-tého stupňa, sú s hľadiska veci m-tého stupňa medzi sebou rovnocenné, a preto sú si *priradené*, t. j. ani jedna z nich nie je viac alebo menej vecou. Preto druhy, ktoré majú ten istý rod, voláme priradenými. To, čím sa priradené druhy od seba líšia, nazývame *druhovým rozdielom*. Podľa uvedenej terminologie „tento človek“ (toto individuum) je vec prvého stupňa, „človek“ je vec druhého stupňa (druh), „homocid“ je vec tretieho stupňa (rod), „cicavec“ je vec štvrtého stupňa (vyšší rod)... a „živočích“ je vec m-tého stupňa (najvyšší rod) danej zoologickej oblasti. Tým dostávame útvar, ktorý je podobný Porfyrovmu stromu. Musíme si však stále uvedomovať, že hoci sme veci prvého, až m-tého stupňa usporiadali podľa vzťahu „je viac alebo menej vecou“, predsa veci druhého až

²⁶ Aristoteles, *Kategórie*, kap. 5.

²⁷ Tamže.

m-tého stupňa sa medzi sebou menej rôznia, ako sa rôznia veci prvého a druhého stupňa. Veci druhého až m-tého stupňa sú len bližším rozvedením kategórie kvality.

3. LOGICKÉ FORMY

Vzniká otázka, ako sa takáto skutočnosť a skutočnosť takto pojatá odráža vo formách poznania, t. j. ak je skutočnosť taká, pýtame sa, ako ju môžeme poznávať pojmi, súdmi a úsudkami a akými pojmi, súdmi a úsudkami.

Aristotelov pojem je odrazom predmetov, t. j. odrazom veci, ktorá má nejakú zo spomínaných troch druhov kvalít. To znamená, že pojem u Aristotela je sjednotenie mnohých individuí. Toto sjednotenie môže byť kvalita prvého druhu, ktorá ako všeobecná povaha je všeobecná a sjednocujúca. No i kvalita tretieho druhu, teda nepodstatná kvalita môže jednotiť predmety. Vezmime napr. kvalitu „vysoký“. Vysokými môžu byť napr. veža, strom, vrch a pod. Všetky tieto hocijako rôzne predmety majú spoločnú vlastnosť, ktorá ich jednotí v jeden pojem, v jednu triedu, a to tú vlastnosť, že sú „vysoké“. Všeobecný pojem u Aristotela je teda odrazom sjednotenej duality veci a kvality, a preto je jednotou mnohých individuí.

Individuá sjednotené nejakou kvalitou označujeme minuskulou x_1, x_2, \dots, x_n . Všetky tieto individuá sú s hľadiska jednotiacej kvality rovnocenné. Nevšímame si ich rôznosť (napr. že jeden vrch má vegetáciu, iný ju nemá), ale len to, že majú spoločnú vlastnosť (že sú vysoké). Preto keď v pojme „vysoký vrch“ miesto jedného (vysokého) vrchu x_1 dáme iný (vysoký) vrch x_2 , tým sa náš pojem nezmenil. Rovnocennosť individuí x_1, x_2, \dots, x_n vzhľadom na kvalitu vyjadríme označením x . Pričom x zastupuje všetky individuá (a hociktoré individuum), ktoré má určitú kvalitu, t. j. x je premennou, do ktorej môžeme dosadiť každé individuum, ktoré má kvalitu. Preto tieto individuá tvoria triedu. Jednotiacu kvalitu označíme písmenom „f“. Kvalita určuje, ktoré individuá môžeme v pojme dosadiť za x , tak aby pojem ostal pravdivým, t. j. aby odrážal skutočnosť. Za x môžeme dosadiť tie individuá, ktoré majú danú vlastnosť f . Vlastnosť f , ktorá určuje individuum a individuá, vyjadruje teda povahu (podstatu) predmetu, definuje predmet X . Z toho vyplýva, že aristotelovský pojem je útvar, ktorý môžeme aspoň čiastočne opísať pomocou funkcie o jednej premennej alebo pomocou funkcie o jednom argumente.²⁸ Tento klasifikačný pojem vyjadríme potom takto: $X = f(x)$. Funkcia je vyjadrením určitého presného, zákonitého priradenia prvkov jednej množiny k prvkom druhej množiny. Funkcia má len vtedy význam, keď sa určia mno-

²⁸ Aristotelov pojem nemôžeme takto opísať a definovať úplne, lebo sú v ňom i zárodky dialektiky, ktoré podliehajú iným zákonitostiam. Naším opísaním určujeme len klasifikačnú stránku Aristotelovho pojmu.

žiny, ktorých prvky sú priradené k sebe funkciou. V našej subjekt-predikátovej funkcii prvky množiny X sú predmety, bližšie určené tvarom $f(x)$, a prvky množiny x sú indivíduá (veci), ktoré sa bližšie určia pomocou kvality a tým sa stávajú klasifikačnými predmetmi. To znamená, že funkcia v Aristotelovej logike je priradením predmetov k veciam pomocou kvality. Aby sme sa vyhli nejasnostiam, uvedieme presne význam našich označení. Veľkými písmenami $X, Y \dots$ označujeme skutočné, celé, aristotelovsky chápané predmety. Malými písmenami $x, y \dots$ označujeme složky, z ktorých sa predmety skladajú. Teda X je celý, hotový predmet, f je jeho jedna složka (kvalita) a x je druhá složka (indivídium, vec). Vec prvého stupňa nemôže byť podľa Aristotela predmetom a to isté platí i o veci druhého a m -tého stupňa, oddelenej od veci prvého stupňa. Predmet je vec až prvého stupňa (x), spojená s vecou druhého stupňa (f). Predmetom X je teda až $f(x)$, preto $X = f(x)$, pričom $f(x)$ je len iný výraz miesto X . Uvedieme príklad. K pojmu obuvník priradíme určité indivíduá x pomocou určitej vlastnosti f (pomocou vlastnosti, schopnosti vedieť robiť obuv). Obuvník X je teda každé indivídium alebo trieda indivíduí (vec prvého stupňa) x schopných robiť obuv (f). Človek X je každé indivídium x , ktoré vie robiť nástroje (ktoré má rozum $-f$). Tu teda človek (určitý predmet) $= X$, vec, indivídium $= x$ a vlastnosť robiť nástroje $= f$. Kvalita f nám umožňuje priradenie x ku X a môžeme ju teda opísať pomocou pojmu funkcie. Kvalitu preto opisujeme pomocou jednoargumentovej funkcie, lebo sa vždy vzťahuje na jedno indivídium a nevšima si napr. vzťahy, ktoré sú možné len medzi viacerými indivíduami alebo medzi viacerými složkami predmetu. Indivídium x je to, o čom sa v pojme dozvedáme, je teda subjekt, a preto $x = S$. Vlastnosť f je to, čo sa o indivíduách, o triede indivíduí v pojme dozvedáme, je teda predikátom, a preto $f = P$. A tak každý deskriptívny klasifikačný pojem je složený z dvoch častí, lebo v klasifikačnom myslení predmet poznáme len vtedy, t. j. o predmete máme pojem len vtedy, čiže vtedy vieme, čo je predmet, keď ho vieme zaradiť do triedy, ktorá je charakterizovaná určitou vlastnosťou alebo komplexom vlastností. Funkciou o jednej premennej sú nielen složité pojmy, teda subjekt-predikátové složené ($S-P$ formu alebo $f(x)$ štruktúru) majú nielen složené pojmy ako napr. „vysoký vrch“, „usilovný človek“, v ktorých „vrch“, „človek“ sú x (pričom $x = S$) a „vysoký“, „usilovný“ sú f (pričom $f = P$), ale subjekt-predikátové složené majú i navonok jednoduché pojmy ako „strom“, „človek“, „mačka“ atď. I tieto jednoduché pojmy vyjadrujú podstatnú kvalitu, všeobecnú povahu, ktorá patrí indivíduám. Napr. pojem „mačka“ vyjadruje indivíduá, ktoré majú „mačkovitú“ vlastnosť. Pojem „Peter“ vyjadruje určitú vlastnosť (hoci celkom konvenčnú), ktorou sa indivíduá, osoby, volajúce sa „Peter“, líšia od ľudí, nevolajúcich sa „Peter“. Z Aristotelovho spôsobu myslenia vyplýva, že S môže byť alebo x , alebo už určené indivídium ako napr. človek, teda $f(x)$ pri pojme „dobrý človek“ alebo pri pojme „človek

cicavec“ kde pojem „človek“ je sám určený ďalším predikátom. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že P musí byť vždy vecou vyššieho stupňa, ako je S. Za f môžeme dosadiť kvalitu, ktorá je alebo nepodstatná, alebo je vecou druhého, alebo . . . m-tého stupňa. Čo môžeme dosadiť za x, závisí od f a od X. Ak za f dosadíme vec m-tého stupňa, tak za x môžeme dosadiť veci m-1 stupňa. Vec m-1 stupňa je určená vecou m-tého stupňa, ale zasa bližšie určuje vec m-2 stupňa. Preto vec m-k stupňa môže byť „individuom“, t. j. subjektom, i funkciou, t. j. predikátom, ako vysvitá z Aristotelových *Analytik*.²⁹

Veci m-tého stupňa . . . až veci druhého a prvého stupňa nie sú subjektívne výtvary, ale vyjadrujú podstatné vlastnosti, znaky, spoločné príslušným veciam nižších stupňov. Tým že o predmete povieme, že má určité vlastnosti, zaradíme ho do jednoty, do triedy všetkých predmetov, ktoré majú tie isté vlastnosti. Tento spôsob chápania predmetov a javov je odrazom kategórie veci (substancie) a kvality, teda odrazom jednej zo stránok skutočnosti a je nevyhnutným metodologickým nástrojom pre správne a pravdivé odrážanie tejto stránky skutočnosti v každej a teda i v zoologickej oblasti.

Aristoteles vypracoval celú túto pojmovú, metodologickú aparáturu pre svoje vedy a najmä pre svoju zoológiu.

Aristoteles mal už iste pomerne dosť veľké vedomosti zo zoológie, keď vstúpil do Platónovej školy. Neskoršie sa z Aristotela stal veľmi významný zoológ. V jeho dielach nájdeme spomínaných a opísaných do *päťsto druhov* zvierat, ktoré tak dokonale poznal, že ich „včlenil do dobre premysleného prirodzeného systému, ktorý bol podstatne zlepšený až začiatkom XIX. storočia“.³⁰ Hneď v prvej kapitole prvej knihy svojho diela *O častiach zvierat* spomína, že i ríša prírody má určité základy, poriadok a zákonitosti. Aristoteles sa ich chce zmocniť. Ako? „Pýtam sa, či je potrebné, aby som o každom predmete osobitne hovoril a vzhľadom na iné predmety ho ohraničil a napr. povahu človeka, leva, vola atď. každú osobitne prebral, alebo skôr ako základ sobral určitým spôsobom to, čo im je všetkým spoločné. Lebo mnohé rozličné triedy majú mnoho medzi sebou spoločné, ako spánok, dýchanie . . .“³¹ Z ďalších Aristotelových vývodov ešte jasnejšie plynie, že nepochopíme ani jedno individuum zvieracej ríše, teda ani o jednom indivíduu nenadobudneme jasný pojem, dokiaľ neobjavíme jeho povahu, definíciu, z ktorej napr. plynie, že zviera musí dýchať atď.³² No táto povaha je podľa Aristotela viac indivíduám spoločná, čím dostaneme pojem zoológického rodu. Aristoteles poznal mnoho živočíšnych rodov a zistil, že nie sú celkom heterogénne, ale že majú niektoré znaky, kvality spoločné. Tieto znaky spoločné rodom tvoria jednotu, zvie-

²⁹ Aristoteles, *Prvé Analytiky* I, kap. 27.

³⁰ F. Dannemann, *Vom Werden der naturwissenschaftlichen Probleme*, Leipzig 1928, 29.

³¹ Aristoteles, *O častiach zvierat* I, kap. 1.

³² Tamže.

rací druh. No i druhov je viac a sú spojené v čeľaď... čeľade sú spojené v rady... až dôjdeme k najvyššej jednote, k najvšeobecnejšej definícii, týkajúcej sa zvieracej ríše ako celku. Aristoteles potom skúma problematiku delenia v zoológii, t. j. procedúru, ktorou od najširšej jednoty prostredníctvom radov, čeľadí atď. dôjdeme až k individuám.³³ Aristoteles urobil takto klasifikáciu zvieracej ríše, t. j. najvyšší rod (vec m-tého stupňa) rozdelil na nižšie rody (veci m-1 stupňa), každý nižší rod na ešte nižšie (napr. na veci m-k stupňa), až sa dostal k druhom (veciam druhého stupňa) a konkrétnym individuálnym zvieratám. Najvyšší rod „živočích“ rozdelil na dva nižšie rody (triedy), a to na živočích s krvou (naše stavovce) a živočích bez krvi (bezstavovcové). Živočích s krvou delil na živorodé štvornohé, vajcorodé štvornohé, vajcorodé dvojnohé, živorodé beznohé vodné dýchajúce pľúcami, vodné žiabrovité atď.³⁴ No klasifikácia sa volá i opačný postup. Je to zaraďovanie individua do stále vyšších rodov. Obidva tieto postupy sú len vyjadrením subjekt-predikátovej povahy a z nej vyplývajú. Nech už chápeme klasifikáciu v hoci ktorom z dvoch uvedených významov, vidíme, že Aristoteles ukázal, že zoologické individuum nepochopíme, dokiaľ ho nezaraďíme do jednoty druhu, rodu, vyššieho rodu... a do jednoty najvyššieho rodu. Ak vlastnosti individua, teda veci druhého stupňa označíme ako f_2 , veci tretieho stupňa označíme ako f_3 atď., každý prírodovedecký pojem zvierata musí vyjadriť zaradenie tohto zvierata do širších a širších jednôt a až do najvyššej jednoty a musí mať pomerne složitú štruktúru f_m (f_{m-1} (... ($f_2(x)$) ...)). Takým úplne určeným poznaním (úplnou definíciou) mačky je napr. pojem „stavovec (čicavec (šelma (mačka(toto individuum)))) a pod. Útvár f_m (f_{m-1} (... ($f_2(x)$) ...)) podlieha určitým zákonitostiam, ba je vyjadrením určitých zákonitostí, ktoré sa dajú vysloviť asi takto: jednota $f_2(x)$ je obsiahnutá v jednote (je podradená jednote, je časťou jednoty) $f_3(f_2(x))$ a vo všeobecnosti jednota f_{m-1} (... ($f_2(x)$) ...) je časťou jednoty $f_m(f_{m-1}(\dots(f_2(x))\dots))$. A preto, čo povieme o $f_3(f_2(x))$ ako o celku, musíme povedať i o $f_2(x)$ “.³⁵ A tak Aristotelov pojem predpokladá a implicitne i určuje určitý druh vzťahov, a to vzťahy „byť obsiahnutý v...“. Bez tohto predpokladu by Aristotelova logika nebola logikou substancie (veci) a kvality, ale logikou substancie a logikou kvality. Teda tieto dve kategórie nemôžu byť celkom izolované, lebo v tom prípade by nevytvorily jednu, ale dve logiky. No Aristoteles si zákonitosť vzťahov vo všeobecnosti nevšíma. Dobré bude už teraz pripomenúť, že prvá figúra sylogizmu, so svojimi modami, na ktoré sa dajú zredukovať, ako ukázal už Aristoteles, všetky mody ostatných figúr, je len bližším rozvedením uvedeného složitého pojmového útvaru. Táto složitá

³³ Aristoteles, *O častiach zvierat* I, kap. 2—5; porov. i *Prírodné dejiny zvierat*.

³⁴ *Dějiny filosofie* I (za redakcie G. F. Alexandrova), Praha 1950, 238.

³⁵ Aristoteles, *Kategórie*, kap. 3.

pojmová stavba však svojou formou odráža určitú stránku objektívneho sveta. A preto i Aristotelov sylogizmus, *pokiaľ ide o jeho formu*, je odrazom niektorých stránok vonkajšieho sveta, je teda svojou povahou *materialistický*.

Z definície pojmu vyplývajú i jeho vlastnosti. Hovoríme, že tie vlastnosti, ktoré sú obsiahnuté v definícii pojmu, sú logické. Ostatné vlastnosti nie sú logické, ale napr. psychologické a i. Spomenieme len niektoré vlastnosti Aristotelovho pojmu. Začneme klasifikačnosťou alebo čiastočnou systémovosťou Aristotelovho pojmu.

Aristotelov pojem je len *čiastočne systémom*, z čoho vyplýva, že je čiastočne nesystémový. Musíme skúmať obidva aspekty. Začneme nesystémovosťou.

Aristotelov pojem nie je systémom, lebo f neurčuje systém medzi $x_1, x_2 \dots x_n$. Vysvetlíme to. Systém je jednota, komplex súvislostí a závislostí medzi členmi systému. Hoci v Aristotelovom pojme je funkčná súvislosť medzi X a x , pričom x je množina individuí, sjednotená vlastnosťou f , táto súvislosť nie je medzi jednotlivými prvkami, individuami $x_1, x_2, \dots x_n$ množiny x . Preto medzi $x_1, x_2 \dots x_n$, ktoré majú len spoločnú vlastnosť f , t. j. ktoré sú pospájané výlučne len jednotou spoločnej kvality, nie je ani jeden vzťah dôsledku, súvislosti a závislosti, ktorý by bol určený výlučne len funkciou f a ktorý by teda z nej vyplýval. Z nesystémovosti subjekt-predikátového klasifikačného pojmu ako z nesystémovosti hocijakého poznatkového útvaru vyplýva, že ak zdôvodníme, dokážeme jeden poznatok, vôbec tým nedokážeme a nezdôvodníme iné poznatky. Ak nepoznáme systém, ktorý tvoria nejaké predmety, dôkazom existencie jedného predmetu teda nie je daný dôkaz existencie druhého predmetu. Preto z toho, že x_1 má vlastnosť f , teda z platnosti $f(x_1)$ nevyplýva zo samej povahy subjekt-predikátovej klasifikačnej zákonitosti platnosť $f(x_2)$. Z toho, že napr. nejaké jablko je červené, nevyplýva existencia iného jablka alebo iného červeného jablka. Že subjekt-predikátový pojem netvorí systém medzi $x_1, x_2 \dots x_n$, vidíme na čisto induktívnom charaktere zovšeobecňovania, teda na tom, že jednotlivé individuá, ktoré majú vlastnosť f , hľadáme iba pozorovaním, výberom, teda operáciami, postupmi, ktoré sú samému útvaru $f(x)$ vonkajšie. Nesystémový charakter subjekt-predikátového klasifikačného pojmu sa prejavuje i v tom, že ak do útvaru $f(x)$, teda vlastne do útvaru $f(x_1) + f(x_2) + \dots + f(x_k)$ pristúpi nový predmet $f(x_n)$, pričom $n > k$, tým samým sa naše vedomosti nerozšíria o $f(x_1) \dots f(x_k)$. Tým že ku množine červených, ale inak neznámych predmetov pristúpi iné, im podobné červené individuum, predošlé červené individuá neprestanú byť neznáme. Ak je takých záhadných individuí mnoho, môže nás to donútiť, aby sme hlbšie skúmali ich povahu, avšak nemôžeme to robiť subjekt-predikátovými klasifikačnými postupmi. Z nesystémovosti subjekt-predikátového pojmu vyplýva, že hoci x_1, x_2 a x_3 majú tú istú vlastnosť, môžu si byť navzájom celkom vonkajšie a nikdy nemusia na seba vplývať spôsobom,

ktorý by sme odhalili klasifikáciou, teda tým, že by sme x_1 , x_2 a x_3 zaradili do tej istej jednoty vlastnosti.³⁶ To znamená, že ak by predmety podliehali výlučne len klasifikačnej zákonitosti, boli by od seba oddelené, izolované a tvorily by samostatné celky.

No Aristotelov pojem je i systémový, pretože má tvar f_m (f_{m-1} (... (f_2 (x)) ...)) a medzi f_m , f_{m-1} ... f_2 platia určité zákonitosti, určité vzťahy súvislostí a závislostí, určené povahou vzťahu „byť obsiahnutý v ...“. Ako to však vyplýva z materialistickosti Aristotelovho pojmu, f_m , f_{m-1} ... f_2 majú význam len ako kvality určitej jednej veci x_1 alebo x_2 atď. To znamená, že f_m , f_{m-1} ... f_2 určujú len diferencovanosť jednotlivkej veci x_1 alebo x_2 ... x_n , ktoré sú však navzájom izolované a oddelené, pretože medzi x_1 , x_2 ... x_n nie je systém. Systémovosť teda nie je medzi vecami x_1 , x_2 ... x_n , ale je v kvalitatívnej diferenciacii každej z týchto vecí. Vyplýva to konečne i z povahy vzťahu „byť obsiahnutý v ...“, ktorý má význam len s hľadiska určitého celku. Tento celok je utvorený práve vzťahom „byť obsiahnutý v ...“, je daným vzťahom ohraničený na jednu vec a je diferencovaný kvalitami.

Z nesystémovosti Aristotelovho pojmu vyplýva, že vzniká subjekt-predikátovou klasifikačnou indukciou, t. j. indukciou, zanedbávajúcou ostatné kategórie, časti a stránky predmetu a všímajúcou si len kvality. Nemôžeme si však všímať ani všetky kvality daného predmetu. Všímame si len tie kvality, ktoré sú stále, podstatné, teda tie kvality, ktoré sú spoločné aj iným predmetom. Tieto spoločné kvality potom v pojme fixujeme, kým od iných odhliadame ako od podradných, náhodných, nepodstatných. To znamená, že všeobecný klasifikačný pojem ochudobňuje. Iná je štruktúra dialektického pojmu. Celý dialektický pojem je systémom. Javy, ktorými sa daný predmet prejavuje, a stránky daného predmetu sú podrobené zákonitostiam, vzájomným súvislostiam a závislostiam a sú teda pospájané systémom. To znamená, že o predmete máme vtedy dialektický pojem, keď poznáme systém, ktorý je medzi stránkami a javmi predmetu, a keď poznáme systém, ktorým sa náš predmet viaže k iným predmetom. Potom stačí uviesť niektoré stránky alebo javy predmetu, ktoré sa považujú za členy systému (pretože sa všetky javy a stránky pre ich nevyčerpatelnosť nedajú uvádzať), to znamená, že sa musia uviesť javy, stránky a ich systém a ostatné javy a stránky sa už uviesť nemusia, pretože vyplývajú z uvedených javov a stránok pomocou súvislostí, vyjadrených systémom. A tak odhliadanie od rozličností, abstrahovanie neznamená ochudobňovanie, odstraňovanie javov, vyhlasovanie ich za nepodstatné, ale znamená ich vyhlasovanie za členov systému a teda za odvoditeľné z daných javov a stránok predmetu. Preto „tvorenie abstraktných pojmov a operácie s nimi obsahujú v sebe už predstavu, presvedčenie a *vedomie* o zákonitosti objektívnych svetových súvislostí... Tak ako jednoduchá forma hod-

³⁶ Obrazne povedané: dve mačky sa nikdy nemusia stretnúť.

noty, jednotlivý akt výmeny daného tovaru s iným tovarom v nerozvinutej forme obsahuje *všetky* hlavné protirečenia kapitalizmu, už najjednoduchšie *zovšeobecňovanie*, prvé a najjednoduchšie tvorenie *pojmov* (súdiv, úsudkov atď.) znamená stále viac prenikajúce poznanie človeka do hlbokých *objektívnych* súvislostí celého sveta“.³⁷ To znamená, že ani najjednoduchšia abstrakcia nie je možná bez uvedomenia si zákonitostí a súvisov, t. j. bez uvedomenia si systému, ktorý je v predmete a medzi predmetmi. Ak teda v dialektickom pojme je systém i medzi $x_1, x_2 \dots x_n$, nie je umožnený vlastnosťou f , ale nejakou inou složkou skutočnosti, ktorá sa v klasifikačnom pojme neodráža. Pojem, ktorý odráža i túto složku, hlbšie preniká do reality.³⁸

Nedostatočnosť klasifikačných postupov jasne odkryl F. Engels, ktorý hovorí, že v biologii „deň čo deň sa objavujú nové skutočnosti, ktoré prekonávajú *celú* voľakedajšiu indukčnú klasifikáciu... Dokonca celá klasifikácia organizmov bola vývojovou teóriou odobratá indukcii a redukovaná na „dedukciu“, t. j. odvodenie — jeden druh sa doslova *dedukuje* z druhého pôvodom — a nie je možné dokázať vývojovú teóriu len indukciou, pretože je celkom protiindukčná...“.³⁹ Nazdávame sa, že Engels tu pod pojmom „dedukcia“, ktorý sám dáva do úvodzoviek, myslí dedukciu v najširšom slova smysle ako súvislosť, ako systém. Stará indukcia izoluje jednotlivé predmety a jednotlivé druhy a rody predmetov. Nakoľko „pojmy, s ktorými pracuje indukcia: druh, rod, trieda sú zásluhou evolučnej teórie pohyblivé a teda *relatívne* — ale pre indukciu nemožno používať relatívne pojmy“⁴⁰ — natoľko nemožno používať ani aristotelovských pojmov, t. j. tieto pojmy majú vo vede obmedzenú platnosť. Podobný názor má o subjekt-predikátových klasifikačných útvaroch i Lozovskij, ktorý hovorí, že „klasifikácia sa veľmi často mieša... so systémovosťou! Podobné miešanie dvoch rozličných spôsobov myslenia je veľkou chybou. Len systémovosť (systematizácia, t. j. dávanie do systému, tvorenie systému) je spojená s analýzou vnútornej povahy veci... Jej výsledkom je systém. Naproti tomu klasifikácia je spojená s analýzou vonkajších vlastností a jej výsledkom nie je jednotný usporiadaný celok (systém)“.⁴¹

Ďalšou dôležitou vlastnosťou Aristotelovho pojmu je jeho materialistický charakter; v materialistickosti je obsiahnutá i elementárna známka dialektickosti.

Materialistický charakter Aristotelovho pojmu, ktorý sa jasne líši od Platónovho idealizmu, je v tom, že veci prvého stupňa obsahujú vec druhého...

³⁷ V. I. Lenin, *Filozofické sošity*, 97.

³⁸ Keďže povaha dialektických pojmov chceme venovať samostatnú štúdiu, nebudeme tu skúmať metódy ich tvorenia.

³⁹ B. Engels, *Dialektika prírody*, 194.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ B. I. Lozovskij, *O logike formalnoj i logike dialektičeskoj*, Voprosy filosofii, 1951, 4, 235.

až m-tého stupňa, pretože vec m-tého stupňa je len presnejším a „hlbším“ určením individua x a vec m-tého stupňa nemôže jestvovať mimo veci m -k stupňa... a mimo veci prvého stupňa. Aristoteles výslovne tvrdí (a je to uzáver jeho predošlých úvah), že „nijaké všeobecno nemôže jestvovať vedľa jednotlivého a oddelene od jednotlivého a že zastancovia teórie ideí jednak majú pravdu, keď pripisujú ideám osobitnú existenciu (keď ich oddeľujú), pretože sú jednotlivé substancie, jednak nemajú pravdu, keď ideu považujú za jedno v mnohom. Toto však robia, lebo nevedia určiť, čím sú tieto nepremenné substancie vedľa a mimo smyslových jednotlivých vecí. Pokiaľ však ide o ich druh, stotožnia ich s meniacimi sa vecami, ktoré poznáme, a hovoria „človek osebe“, „kôň osebe“, pridajúc smyslovým veciam časticu „osebe“ (aúto). A keby sme i nikdy neboli videli hviezdy, jestvujú predsa večné substancie i mimo tých, ktoré my poznáme: a keď i nevieme určiť, ktoré sú to, predsa je nevyhnutné, že jestvujú. Je teda jasné, že to, čo je všeobecne vyslovené, nie je jednotlivá substancia a že ani jedna jednotlivá substancia sa neskladá z jednotlivých substancií.“⁴² Z toho vyplýva po prvú *rudimentárna dialektickosť* Aristotelovho pojmu, ktorú Lenin takto komentuje: „Nádherné! Nijaká pochybnosť o jestvovaní vonkajšieho sveta. Človek sa tu pohybuje v dialektike všeobecného a zvláštneho, pojmu a pocitu atď., podstaty a javu atď.“⁴³ Z toho vyplýva po druhé, že veci vyššieho ako prvého stupňa nie sú samostatnou realitou, to znamená, že označenie f_m bez x alebo označenie f_m (f_k (... (f_2) ...)) bez x nemajú smysl, lebo im v realite ako takým nič nemôže odpovedať. Tieto označenia by boli vyjadrenia Platónovho sveta ideí, keby tento jestvoval. No $f_m(x)$, kde $m = 1, 2, 3 \dots$, teda $f_2(x)$, $f_3(x) \dots$ majú u Aristotela smysl. Sú napr. skratkovým vyjadrením zákonitosti, jestvujúcej v pojmoch „živý tvor (toto individuum)“, „stavovec (tento kôň)“ atď., keďže im odpovedajú pravdivé súdy „toto individuum je živé“, „tento kôň je stavovec“. Ale v oblasti, ktorá je už celá klasifikovaná, výraz $f_4(x)$ môžeme, *ba* máme doplniť na výraz $f_4(f_3(f_2(x)))$, aby sme tak odstránili možnosť nejasnosti a chýb. Tým sme však určili i ďalšiu vlastnosť pojmu, že totiž musí mať *obsah* a *rozsah*.

Vlastnosť f určuje a vyjadruje *obsah* pojmu, x vyjadruje *rozsah* pojmu. Vlastnosť f definuje pojem, x delí pojem na nižšie jednoty. Medzi f a x je presne vymedzený vzťah. Pojmy delíme na všeobecné, čiastočné a jednotlivé (individuálne). *Individuálne* pojmy sú tie, v ktorých za x môžeme dosadiť len jedno individuum, teda v ktorých f môžeme pripisovať len jednému individuu. *Čiastočné* pojmy sú tie, v ktorých za x dosadíme len niektoré individua, ktoré majú vlastnosť f , v ktorých f pripisujeme len niektorým individuíam. *Všeobecné* pojmy sú tie, v ktorých za x dosadíme všetky individua,

⁴² Aristoteles, *Metafyzika* VII, kap. 16.

⁴³ V. I. Lenin, c. d. 296 (*Kritische Bemerkungen zur „Metaphysik“ des Aristoteles*).

ktoré majú vlastnosť *f*. Individuálne pojmy sú uvedené časticou „tento, táto, toto“, čiastočné pojmy sú vyjadrené časticou „niektorý, niektorá, niektoré“ a všeobecné pojmy majú časticu „každý, každá, každé“. Musíme však pripomenúť, že toto delenie má význam len s hľadiska súdov, v ktorých individuám pripisujeme vlastnosti, a s hľadiska dosadzovania, t. j. s hľadiska dedukcie.

Tým sme sa dostali k súdom, ktoré Aristoteles skúma v *Náuke o súde* (o vete — Hermeneutika).

Súdy skúmané Aristotelom sú dvojhodnotové subjekt-predikátové útvary. Tieto hodnoty sú *pravda* a *nepravda* alebo objektívne tvrdenie a objektívne poprenie. Ak ku pojmu pridáme niektorú z hodnôt — tvrdenie alebo poprenie — dostaneme súd. Ak teda tvrdíme červenosť jablka, ak hovoríme, že červené jablko jestvuje, alebo že je pravda, že jablko je červené. Ak nie je pravda, že jablko je červené, jablko *nie je* červené. To znamená, že forma súdu plynie z formy pojmu. Ak vlastnosť *f* patrí veci *x*, dostávame *kladný* súd, ak vec *x* nemá vlastnosť *f*, dostaneme *záporný* súd. Keď spojíme klad a zápor so všeobecnosťou⁴⁴ a čiastočnosťou, dostaneme štyri druhy súdov: súd všeobecný kladný (A), súd všeobecný záporný (E), súd čiastočný kladný (I) a súd čiastočný záporný (O). Čiastočnosť alebo všeobecnosť súdu sa spravuje podľa čiastočnosti alebo všeobecnosti subjektu. Logické sú len tie vlastnosti súdu, ktoré plynú z jeho definície. Je jasné, že tieto vlastnosti sú odrazom skutočných stránok reality, odrazom zákonitosti kategórie substancie a kvality a jednoty medzi nimi.

Z povahy súdov plynie teória bezprostredného uzatvárania a celá Aristotelova sylogistika.⁴⁵ Aristoteles neprepracoval bezprostredné uzatváranie, t. j. uzatváranie z jedného súdu na druhý, ktoré je nevyhnutné pri redukovaní modov sylogizmu na mody prvej figúry. Bezprostredné uzatváranie u Aristotela netvorilo systém, ale bolo viac menej množstvom empirických, nesjednotených a nezdôvodnených pravidiel a poučiek.⁴⁶ Bezprostredné uzatváranie je v podstate vyjadrením rôznych aspektov triedy vecí a jednej ich kvality. Týka sa teda vždy útvaru $f_2(x)$ alebo i útvaru fm ($fm-1 \dots (f_2(x)) \dots$), pričom $fm-1 \dots (f_2(x)) \dots$ má tú istú úlohu ako x . Bezprostredné uzatváranie teda skúma a metodologicky rozvíja zákonitosti, ktoré jestvujú medzi vecou $m-1$ stupňa a medzi vecou m -tého stupňa. Skúma však i zákonitosti medzi odrazom veci $m-1$ stupňa a veci m -tého stupňa, v danom prípade teda medzi predikátom a medzi subjektom súdu. Vieme napr., že v útware $f_3(f_2(x))$ f_3 má širšiu jednotu ako f_2 , že $f_2(x)$ je časťou $f_3(f_2(x))$. Preto ak

⁴⁴ Individuálny súd je v sylogistike rovnocenný so všeobecným.

⁴⁵ „Tradičná logika je vlastne teória... štyroch druhov súdov.“ A. Wiegner, *Elementy logiki formalnej*, Poznaň 1948, 9.

⁴⁶ Zosystematizovanie bezprostredných úsudkov urobil okrem iných aj A. Wiegner, c. d. 85 n.

máme súd: $f_2(x)$ je f_3 , t. j. súd, že všetky individuá, ktoré majú vlastnosť f_2 (napr. všetci ľudia), majú vlastnosť f_3 (sú napr. smrteľní), dostaneme z neho samého ďalší nový súd, že niektoré individuá, ktoré majú vlastnosť f_3 , majú i vlastnosť f_2 (t. j. niektoré smrteľné individuá sú ľudia).

Aristoteles dokonale spracoval sprostredkované uzatváranie alebo sylogistiku. Sylogizmus je vyjadrením súvislostí medzi vecami prvého, druhého a tretieho stupňa alebo vo všeobecnosti medzi vecami m -tého, $m-1$ a $m-2$ stupňa, pričom $m = 3, 4, 5 \dots$. Vyjadrenie tejto súvislosti sa nazýva dictum de omni, ktoré sa môže takto formulovať: „Všetko, čo sa tvrdí o triede predmetov, tvrdí sa i o ktoromkoľvek jednotlivom predmete, patriacom do tejto triedy...“⁴⁷ Aristoteles to vyslovil v tretej kapitole *Kategórií* takto: „Keď sa niečo vysloví o inom ako o svojom podradenom, všetko, čo platí o vyslovenom, platí i o podradenom.“ A v Prvých Analytikách v 4. kapitole tú istú zákonitosť vyjadril podobne: „Keď teda A platí o celom B a B platí o celom C (prípadne keď celé B je A a celé C je B), musí nevyhnutne A platiť o celom C (celé C musí byť A).“ To znamená, že podľa nášho označenia $C = x$, $B = f_2(x)$, $A = f_3(f_2(x))$ alebo $C = f_2(x)$, $B = f_3(f_2(x))$, $A = f_4(f_3(f_2(x)))$. A je väčšia, širšia jednota (A je všeobecnejší pojem) ako B a B je širšia jednota ako C. Keď hovoríme, že vec prvého stupňa, napr. „túto mačku“ musíme zaradiť medzi veci druhého stupňa, t. j. keď hovoríme, že vec prvého stupňa má určitú vlastnosť, napr. je „šelma“, „túto mačku“ zaraďujeme medzi „šelmy“. Ak však vec druhého stupňa (šelmy) zaraďujeme medzi veci tretieho stupňa („cicavce“), medzi veci tretieho stupňa zaraďujeme i vec prvého stupňa (túto mačku). To znamená, že ak mačka má vlastnosť šelmy, musí mať i vlastnosť cicavca. Je možný i opačný postup. Ak vec tretieho stupňa patrí veciam druhého stupňa a veci druhého stupňa patria veciam prvého stupňa, veci tretieho stupňa patria veciam prvého stupňa. Teda „najjednoduchšie logické figúry sú... najjednoduchšími vzťahmi vecí“⁴⁸

Tak dostaneme sylogizmus:

Všetky šelmy sú cicavce,
(táto) mačka je šelma,

—
teda (táto) mačka je cicavcom.

Alebo postupujeme iným spôsobom:

táto mačka (vec prvého stupňa) je šelma (vec druhého stupňa),
každá šelma (vec druhého stupňa) je cicavcom (vec tretieho stupňa),

—
teda táto mačka (vec prvého stupňa) je cicavcom (vec tretieho stupňa).

⁴⁷ M. S. Strogovič, *Logika*, 178.

⁴⁸ V. I. Lenin, c. d. 96.

Vo všeobecnosti sylogizmus bude mať tento tvar:

$f_2(x)$ je obsiahnutý v $f_3(x)$,
ale $f_3(x)$ je obsiahnutý v $f_4(x)$,

—
tak $f_2(x)$ je obsiahnutý v $f_4(x)$.

Ak však vec prvého stupňa (napr. minerál) nemôžeme zaradiť medzi veci druhého stupňa (napr. človek), nemôžeme ju zaradiť ani medzi korešpondujúce veci tretieho stupňa (napr. zvieratá), medzi ktoré sú zaradené veci príslušného druhého stupňa. Tým dostávame negatívny sylogizmus:

Každý človek (vec druhého stupňa) je živočích (vec tretieho stupňa),
ani jeden minerál (vec prvého stupňa) nie je človek,

—
teda ani jeden minerál nie je živočích.

Aby sme od všeobecného došli až k individuálnemu a tak skontrolovali, či sú naše, indukciou vzniknuté všeobecné vety platné, môžeme v sylogizme (v uzatváraní) pokračovať takto:

Ani jeden minerál nie je živočích,
žula je minerál,

—
teda žula nie je živočích,

žula nie je živočích,
tento predmet je žula,

—
teda tento predmet nie je živočích.

Aristoteles v Prvých Analytikách (kap. 4) uvádza tento druh sylogizmov takto: „Ak A neplatí ani o jednom B a B platí o celom C, A neplatí ani o jednom C.“ I tieto sylogizmy spočívajú na kategórii veci a kvality. Spočívajú teda na zákonitosti jestvujúcej v jednote veci a kvality.

Vidíme, že celá forma sylogizmu je odrazom zákonitostí veci a kvality a je vyjadrením situácie, ktorá je vo svete, skladajúcom sa z dvoch kategórií, je vyjadrením určitej stránky zákonitosti objektívnej reality. Ostatné figúry a mody sylogizmu, ktoré Aristoteles skúma v prevažnej časti Prvých Analytík, dajú sa zredukovať na uvedené formy sylogizmu a tak situáciu len bližšie dokresľujú, bez toho že by priniesly niečo podstatne nové, čo nepriniesly tu uvádzané dve formy sylogizmu. Všetky mody a figúry sylogizmu sú určené složitým pojmom f_m ($f_{m-1}(f_{m-2}(\dots(f_2(x))\dots))$), teda Porfyrovým stromom. Aristotelova logika je teda transpozíciou, odrazom skutočnej jednoty skutočnej veci a skutočnej kvality v oblasti foriem poznania. Sylogizmus je nevyhnutným nástrojom, ktorým sa musíme pohybovať v klasifikovanej alebo v klasi-

fikovateľnej oblasti, usporiadanej vzťahom „byť obsiahnutý v...“. V oblasti pôsobnosti tohto vzťahu medzi vecami rozličného stupňa a v hraniciach oblasti tohto vzťahu môžeme z jednej alebo viac kvalít uzatvárať na iné kvality individua. A natoľko je sylogizmus i *prameňom* nových poznatkov. Ale prameňom nových poznatkov je len natoľko, nakoľko sa v ňom postupuje od všeobecných viet (premís), ktoré sa nezískaly úplnou indukciou, ale ktoré sme dostali neúplnou vedeckou indukciou, teda takým postupom, ktorým z pozorovaných znakov, vlastností nie na všetkých predmetoch sa indukuje uzáver, platný pre všetky predmety daného druhu.⁴⁹ Nakoľko sa však v neúplnej indukcii vždy môže vyskytnúť omyl, pretože „indukčný úsudok je v podstate problematický“,⁵⁰ natoľko k indukcii musí pristúpiť dedukcia, v našom prípade sylogizmus, ktorý je potom dôležitou, nevyhnutnou *verifikačnou a kontrolnou* klasifikačnou *inštanciou* zovšeobecňujúcich induktívnych postupov. Preto sylogizmus nakoľko je prameňom nových poznatkov, natoľko musí byť kontrolnou bázou, ale aj naopak. Len natoľko môže byť kontrolnou bázou, nakoľko je prameňom nových poznatkov. Zpätným deduktívnym postupom sa môžeme dostať alebo k vlastnostiam individuí, od ktorých sa pôvodne začalo naše poznanie, vedúce ku všeobecným premisám, teda náš induktívny postup a vtedy máme istotu, že v daných hraniciach bolo naše zovšeobecňovanie pravdivé, alebo sylogizmom sa dostaneme k novým, dosiaľ nepreskúmaným individuíam a potom jednoduchým pozorovaním môžeme zistiť, či individuí (na ktoré by sme úplnou indukciou vari ani neboli narazili) majú vlastnosť, ktorá sa im neúplnou indukciou pripisuje, alebo ju nemajú, čím ešte viac rozšírime oblasť pravdivosti induktívnych postupov. Sylogizmus teda tvorí s klasifikačnou indukciou nedeliteľnú jednotu a celok. „Indukcia a dedukcia patria k sebe ako syntéza a analýza.“^{50a} Preto sme sa pomocou ich jednoty dostali nielen od individuí k všeobecným zákonom, k princípom, k podstatám predmetov, a to pomocou indukcie, ale i od všeobecných zákonov k individuíam a tak sme našli a uzavreli jednotu medzi všeobecným a jednotlivým. Tým sa v podstate vyčerpala a usústavnila problematika delenia a klasifikácie, tým sa vyvodily v podstate všetky dôsledky, vyplývajúce z materialistického charakteru aristotelovských pojmov. Z toho vidieť, že Platón nemohol rozriešiť problém klasifikácie, pretože bol idealista, a preto nemohol byť ani tvorcom sylogistickej dedukcie.

Videli sme, že u Aristotela ani jedno všeobecno nemá smysel bez jednotlivého, konkrétneho, že f je vždy len v súvislosti s x a že jednotlivito je nepoznatelné, že je nemožné bez všeobecného.⁵¹ Keby individuum bolo úplne len individuum, keby v ňom nebolo nič všeobecného, nič spoločného s inými ve-

⁴⁹ M. S. Strogovič, *Logika*, 225.

⁵⁰ B. Engels, *Dialektika prírody*, 194.

^{50a} B. Engels, c. d. 194.

cami, bolo by celkom izolované od iných predmetov a tým i od nás a bolo by teda nepoznateľné. Bez určitej všeobecnosti by nebolo ani časového trvania nejakého predmetu. Máme napr. červenosť ruže konštatovanú v čase T_1 a túto červenú ružu konštatujeme i v čase T_2 , pričom $T_1 \neq T_2$. To znamená, že červenosť sa vzťahuje na ružu v rôznych časových obdobiach, je *spoločná* ruži v čase T_1 a ruži v čase T_2 . Je teda všeobecná. Keby nebolo tejto okolnosti, nebolo by trvania, ale jestvovaly by len rozličné, od seba celkom odlišné a nesúvisiace „bodové“ momenty. Nejestvovalo by nijaké kontínuum, ale len čisté diskontínuum. Avšak v realite je diskontínuum spojené s kontínuom. Aristotelov pojem a sylogizmus je teda určitou jednotou všeobecného a zvláštneho alebo všeobecného a jednotlivého. Je určitým druhom *dialektického* útvaru. To nás nesmie zarážať, že dialektika sa v rudimentárnej forme objavuje už v primitívnych štádiách vedy a logiky. Videli sme, že bez dialektického momentu, prejavujúceho sa v nevyhnutnom zapájaní individua do širších celkov, je nemysliteľný ani najjednoduchší poznatok. A od týchto rudimentov dialektiky musíme začínať. Lenin hovorí, že „Marx analyzoval vo svojom diele *Kapital* najprv najjednoduchší, najobyčajnejší, najzákladnejší, najbežnejší, najkaždodennejší, miliárd ráz pozorovaný vzťah spoločnosti tovarového kapitalizmu — výmenu tovaru. V tomto najjednoduchšom jave (v tejto „bunke“ buržoáznej spoločnosti) analýza odкрýva *všetky* protirečenia (prípadne zárodky *všetkých* protirečení) modernej spoločnosti. Taká musí byť metóda vysvetľovania (prípadne skúmania) dialektiky vôbec. . . . Začneme s najjednoduchším, s najobyčajnejším . . . s ľubovoľnými vetami, ako: lístie stromu je zelené, Ján je človek . . . a i. Už tu (ako to geniálne vybadal Hegel) máme dialektiku. Jednotlivé je všeobecné. Protirečenia (jednotlivé je protirečivým so všeobecným) sú teda totožné; jednotlivé nejestvuje iným spôsobom ako vo vzťahu, ktorý vedie ku všeobecnému. Všeobecné jestvuje len v jednotlivom a jednotlivým. Každé jednotlivé je (jedným alebo druhým spôsobom) všeobecné. Každé všeobecné tvorí čiastočku alebo stránku . . . jednotlivého . . . Takýmto spôsobom sa môže (a musí) v každej ľubovoľnej vete ako by v bunke odkryť zárodky všetkých prvkov dialektiky a tak ukázať, že dialektika je vlastná celému ľudskému poznaniu“⁵² a teda i Aristotelovej logike.

Hoci podľa Aristotela pojem je jednotou všeobecná a jednotlivá,⁵³ predsa táto dialektická jednota nehrala v Aristotelovej logike priamo zásadnú úlohu, lebo Aristoteles nevedel postaviť pravidlá dialektickej dedukcie, t. j. dialektický prvok, ktorý je v Aristotelovom pojme pri tvorení úsudku a metódy

⁵¹ „Ani jedno všeobecne určené nie je jednotlivou vecou a ani jedna jednotlivá vec sa neskladá z jednotlivých vecí.“ Aristoteles, *Metafyzika* VII, kap. 16.

⁵² V. I. Lenin, c. d. 287 (Zur Frage der Dialektik). (Zátvorky sú Leninove.)

⁵³ Aristoteles, *Metafyzika* VII, kap. 13 n., kde vyvracia Platónov idealizmus. Porov. V. I. Lenin, c. d. 295.

neoperatívny. Z toho vyplýva, že dialektika v Aristotelovej logike sa prejavuje neuskutočnenými tendenciami, ktoré dávajú tušiť, že Aristoteles nepovažoval svoje dielo a svoju logiku za definitívnu a konečnú. Aristoteles bol živelný dialektik. Scholastika prebrala z Aristotelovej logiky len to mŕtve, zbavené života, aspirácií a hľadania. „*Aristotelova logika je aspiráciou, hľadaním... Heglovej logiky* — ale z nej, z Aristotelovej logiky (ktorý *všade*, na každom kroku stavia *práve* otázku *dialektiky*) scholastika urobila mŕtvolu, vylúčila z nej každé hľadanie, váhanie a spôsoby postupu v kladení otázky.“⁵⁴

Musíme však povedať, že Aristotelova logika, pretože mala byť nástrojom primitívnej vedy, nemohla rozvinúť dialektické zárodky a čiastočne aj na ňu môžeme aplikovať Leninove slová, vzťahujúce sa na Aristotelovu metafyziku, že totiž v nej nachádzame „naivné popletenosti, nenapraviteľno-biedne konfúznosti v *dialektike všeobecného a zvláštneho*...“⁵⁵

4. LOGICKÉ ZÁKONY

Logika sa definuje i ako veda o zákonoch myslenia. Aristotelova logika je teda logikou zákonov klasifikačného myslenia. Logické zákony nie sú ani u Aristotela samostatné a priori dané útvary, ale sú vlastnosti vecí a zákonitosti vlastností vecí odrazené vo vedomí. Sú nevyhnutnými vlastnosťami foriem poznania a nevyhnutnými podmienkami ich jestvovania, lebo sú nevyhnutnými zákonitosťami kategórií. Preto zákony Aristotelovej logiky musíme vyznačovať z povahy klasifikačného myslenia.

V súvislosti s Aristotelom sa spomínajú zákon totožnosti, zákon protirečenia a zákon vylúčenia tretieho. Aristoteles z nich výslovne uvádza len zákon protirečenia a vylúčenia tretieho. Zákon protirečenia uvádza v dvoch formách. „Jedna a tá istá vec nemôže v tom istom ohľade nejaký vzťah aj mať a súčasne aj nemať, ... že to isté nemôže byť a súčasne nebyť.“⁵⁶ To bol princíp protirečenia, vyjadrujúci určitú stránku skutočnosti.⁵⁷ Inými slovami, táto formulácia sa týka skutočnosti, patrí do oblasti objektívnej reality. Aristoteles uvádza ešte jednu formuláciu tohto princípu, ktorá je vlastne odrazom princípu protirečenia, chápaného ako zákonitosť skutočnosti. „Výroky, ktoré si protirečia, nemôžu byť súčasne pravdivé... vedľa kladu nemôžeme pripisovať pravdivosť súčasne i záporu...“⁵⁸ Princíp vylúčenia tretieho vy-

⁵⁴ V. I. Lenin, c. d. 294 n.

⁵⁵ V. I. Lenin, tamže.

⁵⁶ Aristoteles, *Metafyzika* IV, kap. 3.

⁵⁷ Zdá sa, že táto stránka skutočnosti sa chápala už filozoficky, metafyzicky zabsolútne (výraz „metafyzicky“ tu chápeme v marxistickom význame).

slovil Aristoteles takto: „Medzi protirečiacimi členmi nemôže byť niečo tretie, ale musíme niečo o niečom alebo tvrdiť, alebo popierať. To sa nám objasní, keď určíme, čo je pravda a nepravda . . .“⁵⁹

Tieto zákony plynú i z povahy spôsobu poznávania vo vedách, ako ich chápal Aristoteles.

Videli sme, že človek nemohol hneď postihnúť súvisy medzi vecami. A tak sa veci javily ako izolované, v určitom smysle do seba uzavreté a v podstate hotové, čo do svojej povahy nevyvíjajúce sa. Princíp totožnosti je zákon, forma, vyjadrujúca hotovosť, nemennosť a izolovanosť predmetu. Táto izolovanosť alebo individualita bola pre Aristotela taká samozrejmalá, že ju ani výslovné neuvádza. Nazdávame sa, že Aristoteles mal na mysli tento princíp, keď hovoril, že „veci nemôžu byť ani viac ani menej . . ., že nijaká vec nemôže byť viac alebo menej, ako to, čo je“.⁶⁰ Podľa toho Aristoteles by definoval vzťah totožnosti pomocou negácie vzťahu „viac a menej“. Úplne jasne vyslovil princíp totožnosti až Alexander z Afrodízie, komentátor Aristotelových diel, vo forme: Každý predmet A je predmetom A. Keďže vzťahy sú, podľa Aristotela, najslabším bytím, nejaký predmet nemôžeme vysvetliť a pochopiť pomocou vzťahov, t. j. predmet nemôžeme vysvetliť jeho vzťahmi k iným predmetom. Preto ho musíme vysvetliť ním samým. A tak každý predmet je vlastne do seba uzavretý a totožnosť je funkcia, ktorá toto uzavretie „spôsobuje“. Ak totiž predpokladáme totožnosť medzi predmetmi X, Y, Z, ak platí $X = Y = Z$, teda $X = Y$, $Y = Z$, hovoríme vlastne, že X je to isté, čo Y a čo Z, teda že Y, Z je vlastne len iným označením, iným slovom, nálepkou pre ten istý predmet X. To znamená, že tvrdením $X = Y$, $Y = Z$ hovoríme niečo o predmete X, ale sa od neho nevzďaľujeme, naopak stále hovoríme len o tom samom predmete X, ostávame v predmete X. Pomocou princípu totožnosti hovoríme len o jednej a tej samej veci. Preto totožnosť je logická funkcia, ktorá vec do seba uzatvára a tým od iných izoluje. Predmet, na ktorý sa úplne aplikuje princíp totožnosti, stáva sa celkom, systémom, ktorý má len jedného člena X ovládaného totožnosťou. Ale taký predmet netvorí jednotu s inými predmetmi, t. j. pomocou totožnosti z nejakého predmetu nemôžeme vyvodit iný predmet, ako sme klasifikáciou z jedného jablka nemohli uzatvárať na iné jablko. Ak však z nejakých dôvodov pripustíme existenciu iných predmetov, tieto predmety nie sú vnútorne od seba závislé, sú si vonkajšie. Princíp totožnosti je teda nevyhnutnou podmienkou toho, aby Aristotelov pojem nebol systémom. Môžeme však povedať aj to, že princíp totožnosti je dôsledkom nesystémovosti Aristotelovho pojmu. Z tejto nesystémovosti vyplýva, že pomocou subjekt-predikátových postupov z $f_2(x)$ môžeme uzatvárať len na

⁵⁸ Aristoteles, *Metafyzika* IV, kap. 6.

⁵⁹ Aristoteles, c. d. IV, kap. 7.

⁶⁰ Aristoteles, *Katégorie*, kap. 5.

$f_2(x)$, z $f_2(x_1)$ len na $f_2(x_1)$. Nesystémovosť pojmu implikuje substancialistický názor na veci, ktorý pozostáva v tom, že substancia (vec) tvorí s kvalitou samostatný, do seba uzavretý celok, pochopiteľný len ním samým a z neho samého. K takejto hotovej veci pristupujú vzťahy ako niečo predmetu „pridané“ a teda vonkajšie. Len čo by sa vzťahy stali veciam vnútorné, veci by prestaly byť totožné so sebou. Z toho, že veci sú totožnosťou do seba uzavreté, vyplýva, že veci sú hotové. Sú tým, čím sú, a preto sa nestávajú a vo svojej povahe nevyvíjajú. Ak vec je totožná so sebou a je izolovaná, ak jestvujú iné veci, je súčasne i odlišná od tých iných vecí, čiže nie je súčasne inou vecou. Vec, ktorá je sebou, nemôže byť aj inou. Keby vec bola sebou, t. j. keby mala určitú vlastnosť alebo keby bola jednou vecou k-teho stupňa a keby neplatil princíp protirečenia, daná vec by nemala tú vlastnosť, ale keďže vec bez vlastnosti nejestvuje, daná vec by mala inú vlastnosť, čiže bola by inou vecou k-teho stupňa. Ale iná vec k-teho stupňa je hociktorá vec k-teho stupňa, ktorá nie je danou vecou. Bez platnosti princípu totožnosti a protirečenia daný predmet by bol teda totožný so všetkými predmetmi k-teho stupňa. Ak však daná vec je k-teho stupňa, bez platnosti princípu totožnosti a protirečenia by bola súčasne i inou vecou, t. j. bola by vecou m-tého stupňa, čím by sa daná vec stotožnila s hocijakou inou vecou hociktorého stupňa. Jestvovala by len jedna vec.

Princíp totožnosti je i nevyhnutným sprievodným zjavom klasifikácie. Aby zadeľovanie individuí do jednotlivých skupiniek, charakterizovaných určitými vlastnosťami, vykonávané klasifikáciou, nebolo vedecky zbytočné, musí byť jasné, a preto skupinky musia byť presne vymedzené. Preto sa nesmú meniť, ale musia ostať stále, totožné so sebou. Táto požiadavka stálosti je vyjadrená princípom totožnosti.

Aj princíp protirečenia je metodologickou požiadavkou klasifikačného myslenia, ktoré predpokladá viac predmetov. Keby neplatil princíp protirečenia, predmet by mal vlastnosti všetkých stupňov (bol by vecou všetkých stupňov) a museli by sme o ňom hovoriť pri analýze vecí všetkých stupňov, čím by sme stratili prehľadnosť. Predmet by nemal svoje presné miesto v celku. Neplatnosť princípu totožnosti a protirečenia by znemožnila prvé metodologické Aristotelovo pravidlo v zoológii, podľa ktorého vlastnosti spoločné viacerým individuíam uvedieme na začiatku opisovania určitého rodu alebo druhu, aby sme ich nemuseli opakovať pri opisovaní každého individua.

Konečne aby bola klasifikácia jasná a aby mala vôbec nejaký zmysel, jednotlivé stupne vecí, t. j. jednotlivé triedy (zoológické a botanické druhy) sa musia navzájom vylučovať, t. j. jedno individuum nemôže patriť do viacerých vecí toho istého stupňa, čiže nemôže patriť do viacerých priradených tried. Ak patrí do jednej, nepatrí do druhej. Nie je možné, aby patrilo i do jednej

i do inej triedy. Ak by však pojem veci „určitého stupňa“ nejestvoval, klasifikácia by bola bezpredmetná, zbytočná alebo by bola aspoň veľmi konvenčná.⁶¹

A tak logické zákony nemajú samostatný význam, ale sú nevyhnutnou vlastnosťou skutočnosti, skladajúcej sa z kategórie veci a kvality a nevyhnutnou vlastnosťou klasifikačného myslenia, odrážajúceho časť skutočnosti.

5. VZŤAH LOGIKY K FILOZOFII

Ide o vzťah Aristotelovej logiky k tej časti jeho filozofie, ktorá je vyjadrená v jeho *Metafyzike*. Budeme úseční a podáme len pár poznámok.

Aristoteles rozlišoval filozofiu od jednotlivých vied. V *Metafyzike* hovorí, že „jestvuje veda, ktorá skúma bytie, nakoľko je bytie, a skúma to, čo mu ako takému patrí. Táto veda sa nestotožňuje ani s jednou jednotlivou vedou. Lebo nijaká iná disciplína neuvažuje všeobecne bytie ako bytie, ale z neho oddeľuje nejakú stránku a skúma jej vlastnosti; takého druhu sú napr. matematické disciplíny“.⁶² To však neznamená, že Aristotelova filozofia, obsiahnutá vo veľkej miere v jeho veľmi dôležitom diele *Metafyzika*, je nejakou apriornou, vrodenu, raz navždy danou a všetkým vekom postačujúcou definitívnou vedou. Hoci si to Aristoteles možno neuvedomil, jeho filozofia je zovšeobecnením jednotlivých vied a najmä zovšeobecnením a zabsolútnením klasifikačného pohľadu na veci, t. j. je zabsolútnením vtedajších možností ovládnuť a poznávať prírodu.

Ako Aristotelova logika je hľadaním, tak je hľadaním aj Aristotelova filozofia, v ktorej sa však prvok hľadania veľmi často umenšuje zabsolutizovaním dosiahnutého stavu.

Toto zabsolutizovanie vyplýva z Aristotelovej definície filozofie ako vedy o celkom všeobecných a teda vždy a všade platných vlastnostiach bytia. V skutočnosti však Aristotelova filozofia v prevažnej miere (v takej miere totiž, v akej to platí o jeho logike) je zabsolútnením subjekt-predikátovej formy, čiže je vnesením subjekt-predikátovej štruktúry do každého bytia, je teda chápaním celej skutočnosti so subjekt-predikátového klasifikačného životného postoja a vedeckého hľadiska. Videli sme, že toto chápanie je nevyhnutným momentom vo vývoji poznania a vied a že určuje i životný a svetozorový postoj človeka. Preto predbežnosť, ohraničenosť a chudoba klasifikačnej metódy je súčasne i predbežnosťou, ohraničenosťou a chudobou celej Aristotelovej filozofie a každej aristotelovskej filozofie. Aristotelova filozofia je prípravou pre širšie a adekvátnejšie filozofické systémy.

⁶¹ B. Engels, c. d. 194.

⁶² Aristoteles, *Metafyzika* IV, kap. 1.

Filozofické pojmy, ktoré sa objavujú v Aristotelovej *Metafyzike*, sú prenesením subjekt-predikátovej štruktúry pojmu a subjekt-predikátových postupov do celej skutočnosti. Aristoteles domyslel a *zavřil* proces určovania daných individuí pomocou vlastností, to znamená, že určil počiatok a koniec tohto procesu. Subjekt S alebo individuum x v pojme a v súde je vždy menej určený, ak je bez predikátu P alebo vlastnosti f, ktorá vždy bližšie určuje subjekt. A tak S je chudobnejšie na určenia, ako je P (S), teda f (x). Ak S je už složeným útvarom, t. j. ak $S = P_1 (S_1)$, dochádzame k menej určenému subjektu S_1 , ktorý ak je složený, t. j. ak $S_1 = P_2 (S_2)$, umožňuje dôjsť k ešte menej určenému subjektu S_2 . Podobným postupom ochudobňovania predmetu prideme až ku takému subjektu S_p , ktorý už nemôže byť složený, ktorý teda už neobsahuje nejaké P. Taký subjekt je úplne *neurčený*. V Aristotelovej filozofii, ale najmä v stredovekej kozmologii sa nazýva *prvou hmotou* (hylé), ktorá je nevyhnutným a podstatným princípom každého telesa a volá sa i materiálnou príčinou. Pretože prvá hmota je celkom neurčená, dá sa definovať len negatívne ako to, „čo v sebe nie je ani také, ani koľké, ani nie je ničím tým, čím sa bytie určuje“.⁶³ To, čím je určená prvá hmota, je *forma* (morfé), ktorá sa volá i formálnou príčinou. Matéria prvá spolu s formou dávajú teleso alebo hmotnú substanciu. Tým je Aristotelov hylomorfizmus, ktorý ovláda celú stredovekú scholastickú kozmologiu, zjavnou aplikáciou subjekt-predikátovej štruktúry, klasifikačného postoja na teleso. Celkom osobitné postavenie medzi telesami má človek, v ktorom tiež musíme objaviť tú istú dualitu princípov hmoty (ľudské telo) a formy (duša), ktorá je organizačným určujúcim princípom tela. Teleso jestvuje v sebe a nie ako akcidens na inom, t. j. teleso je substancie. Substancia je nevyhnutne činná. A tak je s ňou nevyhnutne spojený pojem príčiny. Hegel hovorí, že „vzťah substanciality prechádza do kauzálneho vzťahu“,⁶⁴ k čomu Lenin dodáva, že „poznatie hmoty (sveta, skutočnosti) sa musí prehĺbiť až . . . k pojmu substancie, aby sme objavili príčiny javov. S druhej strany skutočné poznanie príčiny je prehĺbením poznania od vonkajška javov až k substancii“.⁶⁵ Substancia je skutočný reálny činiteľ. Podľa Hegla je „podstatný stupeň vo vývojovom procese idey . . .“, čo Lenin prekladá do materialistickej terminologie slovami: „ . . . čítaj: dôležitý stupeň vo vývinovom procese *ľudského poznania prírody a hmoty*“.⁶⁶ Ale ani príčinnosť nie je najvyšším prejavom skutočnosti, ako to bolo asi u Aristotela, ktorý ostal väzief v substancii a príčine.

Teleso je však len časťou skutočnosti a hylomorfizmus je len aplikáciou ešte všeobecnejších princípov, vzťahujúcich sa na každé bytie. Každé bytie

⁶³ Aristoteles, *Metafyzika* VII, kap. 3; porov. jeho Fyziku I, 6—9; IV, 9.

⁶⁴ G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik* II, Leipzig 1934 (ed. G. Lasson), 188.

⁶⁵ Lenin, *Filozofické sošity*, 78.

⁶⁶ Lenin, c. d. 78.

má, podľa Aristotela, „subjekt-predikátovú“ štruktúru. Preto sa skladá z neurčeného princípu, ktorý je schopný prijať dokonalosť, určenie. Tento neurčený princíp odpovedajúci subjektu S v súde sa volá schopnosť (mohutnosť — *dýnamis, potentia*). Mohutnosť je v určitom smysle prvou hmotou každého bytia. Princíp, ktorý určuje mohutnosť, volá sa uskutočnenie (čin, *enérgeia, actus*). Prvá hmota je čistá schopnosť a odpovedá regresívnej analýze subjekt-predikátového poznania a postoja, končiacej sa v abstrahovaní od každého predikátu. Prvá hmota je princípom nedokonalosti. Regresívna analýza sa musí chápať v jednote progresívnej syntézy, ktorou, vychádzajúc od nedokonalého, neurčeného, dostávame sa ku stále určenejšiemu a dokonalejšiemu bytiu, ktoré má viac a viac predikátov. Čím je bytie dokonalejšie, tým viac v ňom prevláda uskutočnenie (*actus*). Keď tento postup zdokonaľovania substancie, korelujúci so vzostupnou kauzalitou, ukončíme, pridáme až k bytiu, ktoré nemá subjekt, ktoré je teda bezsubjektový predikát, ktoré je len uskutočnením bez mohutnosti, nedokonalosti. Toto uskutočnenie sa volá aj čistým. Ono je princípom každej dokonalosti. Celá skutočnosť sa teda rozprestiera v oblasti, ohraničenej čistou mohutnosťou a čistým uskutočnením.

Hovorí sa, že Aristoteles došiel k dvojici princípov uskutočnenie-mohutnosť, z ktorých sa skladá každé konečné bytie, v snahe rozriešiť Parmenidove ťažkosti o pohybe. Podľa Parmenida bytie, ktoré by sa stávalo, muselo by aj byť (lebo keby nebolo, nemohlo by sa stávať, pretože *ex nihilo nihil fit*) a muselo by súčasne aj nebyť (lebo keby už bolo, nemuselo by sa len stávať). Aristoteles, aby sa vyhol protirečeniu, t. j. aby zachoval platnosť princípu protirečenia, zaviedol spomínanú dvojicu pojmov a hovorí, že bytie, pretože sa stáva, aj musí byť, ale v mohutnosti aj musí nebyť, ale v uskutočnení. Tým sa vylúči protirečenie, lebo stávajúce sa bytie nie v tom istom ohľade aj je, aj nie je. Tým sa však celkom nevysvetlí zavedenie dvojice mohutnosť-uskutočnenie, lebo jestvuje viac mysliteľných spôsobov odstránenia Parmenidovej ťažkosti. Po prvé ponechá sa platnosť princípu protirečenia a princípu totožnosti a odstráni sa dvojica pojmov (napr. scholastický filozof F. Suarez nepovažoval mohutnosť za osobitný princíp, ale za nedokonalé uskutočnenie), po druhé princípu protirečenia sa odoprie absolútna platnosť, ako sa to robí v dialektickej logike. Aristoteles riešil problém týmto spôsobom, preto, lebo to vyhovovalo vtedajšiemu chápaniu dvoch vtedy pre neho najdôležitejších kategórií a ich odrazu subjekt-predikátovou štruktúrou. Keby bol Aristoteles postavil svoju logiku na širšiu základňu, bol by na nej vyjadril i svoj názor na pohyb.

S klasifikačnou induktívnou metódou súvisí zavedenie ďalšieho filozofického pojmu, ktorý dokonale vypracovala a pre svoje ciele využila až stredoveká scholastika; je to pojem *esencie* alebo povahy, *podstaty* predmetu. Aristotelovská indukcia vylučuje totiž to, čím sa predmety líšia, čo je teda predmetom „náhodné“, čo predmet raz má a raz nemá, a dochádza k tomu, čo je pred-

metom spoločné, čo je predmetu podstatné, „nevyhnutné“. To, čo je danému predmetu stále, nevyhnutné, tvorí jeho esenciu. Stredoveká filozofia zabsolutizovala tento viac menej technicko-vedecký pojem. Esencia je to, čo sa nemení, čo zaručuje stálosť predmetu a teda jeho totožnosť. Esencia je teda pojem, ktorý vyplýva z pojmu totožnosti a z klasifikácie a zabsolutizovania vecí m-tého stupňa. Toto zabsolutizovanie a zvečnenie esencií bolo aspoň čiastočne umožnené tým, že Aristoteles a stredoveká veda nemohla svojimi prírodovedeckými postupmi dokázať vývoj živočíšnych druhov; vývoj sveta, hviezd a zeme boli skôr len kozmologickými alebo filozofickými hypotézami, ktoré neboli prírodovedecky overené. Stálosť zvieracích druhov je i dôsledkom nevyhnutnosti klasifikačného pohľadu na skutočnosť, ktorý predpokladá presnú vyhranenosť vlastností predmetov. Pojem esencie sa vždy spájal s pojmom substancie, pretože vzťahy neprichádzaly do úvahy, a nemohol sa vytvoriť pojem vzájomnej súvislosti prekračujúci i hranice pojmu príčiny i hranice pojmu substancie. Tak sa teda Aristotelovi javil svet ako množstvo samostatne v sebe jestvujúcich esencií a či množstvo substancii. Preto sa Aristotelova zabsolutizovaná logika javila ako *esencialistická a substancialistická*. A tak vedecké možnosti určovali i časť filozofických názorov na predmety a na podstatu bytia.